

Revisie van de
Nieuwe Bijbelvertaling
Waarom en hoe?

MATTHIJS DE JONG

De zegen van
Abram als
revisie-probleem

JAAP VAN DORP

Tora in het
boek Jesaja

JAAP DEKKER

Vakblad Bijbel en vertalen
36e jaargang nr. 2 | november 2017

UITGAVE

Nederlands Bijbelgenootschap in samenwerking met
het Vlaams Bijbelgenootschap

REDACTIE

dr. A.J. van den Berg
drs. A.M. Bol-Driehuisen
dr. J. van Dorp
dr. M.J. de Jong (hoofdredacteur)
dr. A.-M. Schol-Wetter
drs. P.H. Siebe (eindredacteur)
prof.dr. L.J. de Vries

TIJDSCHRIFT-EDITOR

drs. C.N. van der Kruk-de Boer

KOPIJREDACTIE

Mw. Y. Zwart

REDACTIESECRETARIAAT

Mw. Y. Zwart
023 - 514 61 51
yzwart@bijbelgenootschap.nl
Postbus 620, 2003 RP Haarlem

BEELDREDACTIE

Mw. A.E. Haverman

ONTWERP EN OPMAAK

Frivista | create, communicate, activate | Utrecht

DRUK

Torendruk | Nijkerk

ISSN

0168-18969

Inhoud

04

MATTHIJS DE JONG

Delen in de zegen

HOOFDREDACTIONEEL

22

MATTHIJS DE JONG

Revisie van de
Nieuwe Bijbelvertaling

Hoe kunnen we de kwaliteit van de Nieuwe Bijbelvertaling verbeteren en de bruikbaarheid van deze vertaling vergroten? Die vragen staan centraal bij de revisie van deze vertaling. Een schets van de achtergrond en aanpak van het revisieproject.

ACTUEEL

RESEARCH

Een van de meest bekritiseerde teksten in de Nieuwe Bijbelvertaling is de weergave van de zegen van Abram in Genesis 12:3b: 'Alle volken op aarde zullen wensend gezegend worden als jij.' Toch sluit de NBV hier aan bij een lange vertaaltraditie. Tegelijk is er een belangrijke reden om de NBV-versie van deze bijbeltekst nog eens goed tegen het licht te houden. Wetenschappelijk onderzoek heeft nieuwe argumenten opgeleverd voor een andere interpretatie van Genesis 12:3b. Dit vers zal in de herziene NBV dan ook anders worden vertaald. Wat is daar de achtergrond van?

De zegen van Abram als revisie-probleem

JAAP VAN DORP

06

SPIEGELSCRIFT

Column

De Bijbel en de sterren

ALAIN VERHEIJ

37

42

JAAF DEKKER

Tora in het boek Jesaja

Het Hebreeuwse woord tora betekent 'onderricht' en kan ook als 'wet' worden vertaald, bijvoorbeeld als het gaat om de Tora van Mozes. Ook in Jesaja 51:4b en 7 komen we tora tegen, maar daar slaat het niet op de Wet van Mozes. Toch vertalen de Nieuwe Bijbelvertaling en de Bijbel in Gewone Taal tora hier met 'wet'. Is een betere vertaling van dat woord mogelijk in Jesaja?

VERTAALKWESTIE

ACTUEEL

Genesis 1 en Hebreëen 1 in de gereviseerde tekst van de Nieuwe Bijbelvertaling.

DE REVISIE IN BEELD

38

50

PIETER OUSSOREN

Joden of Judeeërs?

MARTIN DE BOER

'Judeeërs' is een misplaatste vertaling

Hoe moeten we Ioudaioi vertalen: als 'Joden' of als 'Judeeërs'? De Naardense Bijbel koos voor 'Judeeërs'; een keuze die Matthijs de Jong betwistte in het vorige nummer van dit blad. De vertaler daarvan, Pieter Oussoren, reageert – en krijgt een weerwoord van Martin de Boer.

WOORD EN WEERWOORD

EXEGESE

Matteüs 1 is een van de teksten die in de aanloop naar kerst een belangrijke rol spelen. Er was altijd al aandacht voor de vrouwen in de stamboom van Jezus, maar wat hebben de namen van de twee mannen waarmee de lijst begint, Abraham en David, ons te zeggen?

Zoon van David,
zoon van Abraham

PETER-BEN SMIT

52

Delen in de zegen

Dit nummer van *Met Andere Woorden* bevat een primeur: de eerste voorbeelden van de revisie van de Nieuwe Bijbelvertaling. We besteden er ruim aandacht aan met een researchartikel over ‘de zegen van Abram’, met een overzichtsartikel en met diverse voorbeeldteksten.

Het artikel van Jaap Dekker belicht het revisieproces als het ware van buitenaf. Het artikel behoort tot een genre waarvan we bij de revisie van de NBV dankbaar gebruikmaken: inhoudelijk goed onderbouwde suggesties voor het verbeteren van de vertaling.

Naast onze vaste rubrieken – de column Spiegelschrift en de kwestie in Woord en Weerwoord – biedt dit nummer tot slot een exegetische schets van Matteüs 1, ter voorbereiding op de adventstijd. Peter-Ben Smit werpt een verrassend licht op het geboorteverhaal van Jezus vanuit de oudtestamentische verhalen die meeklinken in de geslachtslijst van Matteüs 1. En dat brengt ons terug bij Abraham.

De figuur van Abraham speelt een grote rol in de Bijbel als de stamvader van Israëel, Gods volk. Hij wordt niet alleen voorgesteld als de vader van vele volken, maar ook als centraal figuur voor de zegen die van Godswegen voor alle volken bestemd is. Die zegen, die te lezen is in Genesis 12:3, is daarbij een goed voorbeeld om te laten zien wat de revisie voor ogen heeft. De vertaalkeuze van de NBV heeft hier tot veel discussie geleid. Het is boeiend om te zien wat het onderzoek van Jaap van Dorp naar de vertaalgeschiedenis van dit vers allemaal naar boven haalt.

In de eerste plaats zien we dat die keuze van de NBV – die voor het gevoel van veel critici ‘uit de lucht kwam vallen’ – in feite wortelt in een lange vertaaltraditie.

In de tweede plaats leren we hoe ver je kunt komen met grondig onderzoek – taalkundig en exegetisch. Zulk onderzoek vormde indertijd de basis voor de Nieuwe Bijbelvertaling en nu opnieuw voor de revisie. En in de derde plaats leren we, denk ik, dat vertalen niet buiten de theologie om gaat. De vraag is alleen wat dat betekent.

Voor sommige vertalingen is de manier waarop Genesis 12:3 wordt geciteerd en toegepast in Galaten 3:8-9 bepalend voor hoe het Hebreeuws in Genesis 12:3 moet worden gelezen en vertaald. Die werkwijze past niet bij een interconfessionele vertaling als de NBV. Voor de NBV telt naast de canonieke samenhang van het geheel, óók de eigenheid van de boeken, in hun literaire stijl, thematiek en theologie. In dat dubbele licht valt ook het hier gepresenteerde revisievoorstel voor Genesis 12:3 te waarderen. De thematiek van Genesis komt daarin tot uitdrukking: het boek Genesis laat zien hoe Gods unieke belofte aan Abraham en zijn nakomelingen verbonden is met het leven op aarde in brede, universele zin. En dat met dit revisievoorstel Oude en Nieuwe Testament directer samenlinken, is niet een aan de tekst opgelegd uitgangspunt, maar wel een prachtig sluitstuk.

MATTHIJS DE JONG
HOOFDREDACTEUR

De zegen van Abram als revisie-probleem

Herziening van de vertaling van Genesis 12:3b

JAAP VAN DORP

In de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) luidt Genesis 12:3b als volgt: 'Alle volken op aarde zullen wensen gezegend te worden als jij.' Veel bijbellezers hebben die keuze als een verrassing ervaren. Toch is de NBV hier veel minder uitzonderlijk dan vaak wordt gedacht. Een historisch overzicht van vertalingen van Genesis 12:3b laat zien dat de NBV aansluit bij een lange vertaaltraditie. Tegelijk is er een belangrijke reden om de NBV-versie van deze bijbeltekst nog eens goed tegen het licht te houden. Het wetenschappelijk onderzoek van de laatste twee decennia heeft nieuwe taalkundige argumenten opgeleverd voor een andere interpretatie van Genesis 12:3b. De vertaling van dit vers zal in de herziene NBV dan ook worden gewijzigd.

 Abraham. Schilderij van Benjamin Louwerse. (Foto: collectie Louwerse)

De zegen van Abram in Genesis 12:3b werd in de Nieuwe Bijbelvertaling van 2004 anders vertaald dan veel bijbellezers gewend waren. Wetenschappelijk onderzoek in de afgelopen decennia heeft echter argumenten opgeleverd om deze vertaling te herzien – en daarmee dicht bij de voorheen vertrouwde formulering uit te komen.

De Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) vertaalt de zegen van Abram in Genesis 12:3b als: 'Alle volken op aarde zullen wensen gezegend te worden als jij.'¹ Een voetnoot bij dat vers biedt een alternatieve vertaling: 'Door jou zullen alle volken op aarde gezegend worden.' Om diverse redenen hebben critici voorkeur voor de oude versie in de Statenvertaling: 'in u zullen alle geslachten van de aardbodem gezegend worden.'² Die weergave komt op belangrijke punten overeen met de voetnoot-versie in de NBV. De vraag was dan ook vaak waarom de NBV-vertalers de tekst uit de voetnoot niet als eerste vertaling hebben gekozen. Inmiddels is het werk aan de revisie van de NBV gestart, met Genesis als een van de eerste boeken waaraan wordt gewerkt. De vertaling van Genesis 12:3b was daarbij een kwestie die om bijzondere aandacht vroeg. Dit artikel is daarvan de vrucht.

Eerst plaats ik de vertaalkeuze van de NBV in een historisch perspectief door een aantal bijbelvertalingen de revue te laten passeren. Vervolgens noem ik een aantal factoren die van invloed zijn op het vertalen van de tekst van de zegen van Abram. Belangrijk daarbij is niet alleen een aantal grammaticale en syntactische eigenaardigheden van Genesis 12:3b in het Hebreeuws, maar ook de vergelijking van de vier verschillende versies waarin de zegen van Abram in Genesis voorkomt (12:3, 18:18, 22:18 met 26:4, en 28:14). Aan het slot van het artikel presenteer ik het revisievoorstel bij Genesis 12:3b, en trek ik enkele conclusies.

I. Historisch overzicht

Statenvertaling

De Statenvertalers hebben Genesis 12:3b vertaald met: 'en in u zullen alle geslachten des aardrijks gezegend worden.' Zij volgen met die letterlijke vertaling van de zegen van Abram de weergave van de Septuaginta, de Targoem en de Vulgata, en blijven daarmee ook in het spoor van de Deux-Aesbijbel (1562) die op Luther teruggaat ('ende in dy sullen geseget worden alle geslachten op Aerden'). In de kanttekeningen lichten de Statenvertalers hun keuze toe. Zij bieden een christologische interpretatie van de tekst. Bij 'in u' merken ze op:

Dat is: *in uw zaad*, onder 22:18, en 26:4, en 28:14, welk zaad is Christus, Galaten 3:16, die uit Abrahams zaad naar het vlees

moest voortkomen, Mattheüs 1.1, om alle ware geloovigen, welker vader Abraham is, de eeuwige zegening te verwerven, en mede te delen, Galaten 3:28, 29.

Het is opmerkelijk dat de Statenvertalers ook een alternatieve vertaling bieden voor 'in u'. Wat betreft de alternatieve vertalingen in de kanttekeningen, die ze steeds door het woordje 'Anders' vooraf laten gaan: die zijn in de Statenvertaling gelijkwaardig aan wat zij in de hoofdtekst hebben opgenomen. Bij 12:3b noteren ze in de marge: 'Anders: *met u*, te weten door het geloof in Christus, gelijk Galaten 3:8,9 *in u* wordt uitgelegd *met Abraham*. Zie ook Romeinen 4:11,12,16.' Met deze kanttekening sluiten de Statenvertalers aan bij de interpretatie die Galaten 3:8-9 geeft van Genesis 12:3b:

En de Schrift, tevoren ziende dat God de heidenen uit het geloof zou rechtvaardigen, heeft tevoren aan Abraham het evangelie verkondigd, zeggende: In u zullen al de volken gezegend worden. Zo dan, die uit het geloof zijn, worden gezegend met de gelovige Abraham.

Volgens de Statenvertalers betekent 'met u' (= met de gelovige Abraham) dat alle volken gezegend zullen worden 'op zulke wijze als de gelovige Abraham is gezegend of gerechtvaardigd geweest'.³ Deze laatste uitleg, die inhoudt dat de volken gezegend worden met de gezegende Abraham als voorbeeld, is bij protestantse exegeten in de zestiende eeuw niet onbekend. In feite hanteert de Deux-Aesbijbel (met Luther) die uitleg ook, blijkens de verwijzing naar Galaten 3:8-9 in de marge van de vertaling van Genesis 12:3b. Ook Calvijn kent deze interpretatie van Abraham als voorbeeld van een gezegende, een uitleg die vooral bekend is geworden dankzij het Pentateuch-commentaar van Rasji.⁴ In zijn Genesis-commentaar merkt Calvijn op dat het Hebreeuws die betekenis toelaat, maar hij noemt die uitleg beperkt: hij leest 12:3b in meer uitgebreide zin, namelijk christologisch.⁵

Negentiende-eeuwse vertalingen

De twee opties die de Statenvertaling biedt, blijven het vertaalwerk beheersen in de eeuwen die volgen. In het begin van de negentiende eeuw verschijnen de vertalingen van Johannes Henricus van der Palm (tussen 1815 en 1830) en Samuël Israël Mulder (1826). Van der Palm kiest in Genesis 12:3b voor de weergave 'en in u zullen alle geslachten des aardbodems gezegend worden.' In een verklarende aantekening legt Van der Palm uit:

In u, d.i. *door u*, *gij* (Abram, *JvD*) zult de oorzaak zijn van het geluk des ganschen menschdoms! Eene belofte, die in hare kracht vervuld is door de geboorte van den Messias uit Abram.

Van der Palm is zich bewust van een andere vertaalmogelijkheid, want hij schrijft vervolgens:

Anderen vertalen deze uitdrukking flauwer (vager, minder precies, *JvD*), vergelijkende Gen. 48:20, als of de zin was: men zal van uwen naam een formulier van zegenspreking ontleenen, zeggende: God zegene u als Abraham! Hier tegen de aanhalingen in het N.T.

Men wenst iemand het geluk toe van een ander.

Met een beroep op bepaalde nieuwtestamentische passages wordt het alternatief dat voor de Statenvertalers even goede papieren had, uitgesloten. De alternatieve vertaling vinden we wel in de vertaling van Mulder uit 1826: 'en met u zullen al de geslachten des aardbodems gezegend worden.' Deze vertaling verscheen in een editie met de Hebreeuwse tekst van Rasji's Pentateuch-commentaar.⁶ De vertaling die Mulder geeft, is geheel in de lijn van de interpretatie van Rasji. De woordkeuze 'met u' als alternatief voor 'in u' komt terug in de vertaling van de Pentateuch met het commentaar van Rasji, gemaakt door A.S. Onderwijzer in 1895 (zie noot 4), maar met een belangrijk verschil ten opzichte van de vertaling van Mulder: 'en met u zullen alle geslachten der aarde zich zegenen.' De keuze voor de reflexieve betekenis 'zich zegenen' is gebaseerd op de derde druk van het Hebreeuwse woordenboek van Gesenius die in 1828 verscheen.⁷ De bedoeling daarvan is dat men zichzelf het lot toewenst van iemand die in het bijzonder gezegend wordt genoemd.

De nieuwere edities van het woordenboek van Gesenius zijn in de negentiende eeuw trendsetend geweest voor bijbelvertalers. In 1899 verschijnt van de Leidse Vertaling het eerste deel (Genesis – Ester). De vertaling van Genesis 12:3b luidt: 'en aan alle geslachten des lands zal zegen toegewenst worden met uw naam.' De gedachte daarachter is dat de formulering betrekking heeft op het concreet uitspreken van een zegenwens. Men wenst dan iemand het geluk toe van een ander die als uitzonderlijk gezegend geldt. Deze interpretatie is afgeleid uit Genesis 48:20. Daarin wordt verteld hoe Jakob Manasse en Efraïm, de zonen van Jozef, zegen:

Zo zeggende hij hen die dag met de woorden: 'Julie naam zal worden genoemd in de zegenwensen van de Israëlieten. Ze zullen zeggen: 'Moge God u maken als Efraïm en Manasse.' (NBV)

De explicitering van 'met u' door 'met uw naam' in de Leidse vertaling is, geïnspireerd door de uitleg van Rasji, gebaseerd op het begin van Genesis 48:20.

Twintigste-eeuwse vertalingen

Het wens-karakter van Genesis 12:3b inclusief de relatie met Genesis 48:20 wordt ook in de Utrechtse Vertaling uit 1921 expliciet gemaakt en iets breder uitgewerkt dan in de Leidse Vertaling: 'en alle volken der aarde zullen zegen wenschend, u als voorbeeld noemen.' Deze uitwerking doet ook denken aan de scène aan het slot van het boek Ruth, waarin de oudsten van Betlehem tegen Boaz zeggen:

De HEER geve dat de vrouw die in uw huis komt zal zijn als Rachel en Lea, die beiden het huis van Israël groot hebben gemaakt, zodat ook u groot zult zijn in Efrata en uw naam in Betlehem zal voortbestaan. Moge uw huis worden als het huis van Peres, de zoon van Tamar en Juda, en wel door de kinderen die de HEER u bij deze jonge vrouw zal geven. (Ruth 4:11-12, NBV)

De Petrus Canisiusvertaling van 1936-1939 kiest in Genesis 12:3b hetzelfde als de vertalingen van de zestiende en zeventiende eeuw: 'En in u zullen worden gezegend, alle geslachten der aarde.'⁸ Uit de aantekening bij dit vers blijkt hoezeer de theologie in het Nieuwe Testament deze keuze bepaalt:

Met deze belofte van God begint een nieuw tijdperk in de heilsgeschiedenis. De belofte van God, in het paradijs gedaan, wordt nader bepaald. Het kroost der vrouw, dat den duivel zal overwinnen, zal uit Abrahams geslacht zijn. De profetie is ten volle vervuld in den Messias, die uit Abraham is geboren, en aan alle geslachten Gods zegen en genade heeft gebracht.

De opvolger van de Petrus Canisiusvertaling, de Willibrordvertaling, gaat in de editie van 1975 een andere weg, die wat betreft Genesis 12:3b minder christologisch georiënteerd lijkt: 'Door u zal zegen komen over alle geslachten op aarde.' In de herziene versie uit 1995 luidt de vertaling zelfs: 'Om u zullen alle geslachten op aarde zich gezegend noemen.' De verklaring daarvan zet in bij het slot van 12:2:

Doordat er staat 'je zult een zegen zijn' wordt Abram spreekwoordelijk, vanwege de zegen die hij heeft ontvangen, en mensen wensen elkaar alle goeds met een verwijzing naar hem, vgl Gen 48:20. Alle volken zullen delen in Gods zegen. Israël is ertoe bestemd, anderen zegen te brengen.

In de NBG-vertaling 1951 (NBG 1951) luidt Genesis 12:3b: 'en met u zullen alle geslachten des aardbodems gezegend worden.' De keuze voor 'met u' in plaats van 'in u' vormt een opvallend verschil met de Statenvertaling. Uit archiefstukken van de NBG 1951 blijkt dat de vertaling van Genesis 12:3b

op een bijzondere manier tot stand is gekomen.⁹ In 1933, bij de start van het vertaalproject, is de vertaling van Genesis toegewezen aan G.Ch. Aalders (eerste vertaler) en F.M.Th. de Liagre Böhl (tweede vertaler). A.H. Edelkoort heeft in 1940 het werk van De Liagre Böhl overgenomen. Aalders en Edelkoort konden het in de vaste vertaalcommissie niet met elkaar eens worden. De oudtestamenticus Aalders vond dat Genesis 12:3b vertaald moest worden met: ‘en in u zullen alle geslachten des aardbodems gezegend worden.’ De hebraïcus Edelkoort stelde dat de werkwoordsvorm in vers 3b allereerst een

Aalders en Edelkoort konden het in de vertaalcommissie niet met elkaar eens worden.

reflexieve betekenis heeft (zich zegenen), zoals ook blijkt op parallelle plaatsen, Genesis 22:18 en 26:4, waar de reflexieve *hitpael* staat (zie hierover deel II van dit artikel). Edelkoort wilde een weergave waarin de volken elkaar zegen toewensen met de rijk gezegende Abram als voorbeeld. Tijdens de vergadering van de plenaire commissie op 21 april 1943 wordt de knoop doorgehakt. In het verslag daarvan staat:

Langdurig bespreekt men bij 12:3 de passieve en reflexieve betekenis van niphāl en hithpaël. Men heeft een meerderheid, die de lezing der vaste commissie ‘en met u zullen alle geslachten des aardbodems zich zegenen’ handhaven wil, terwijl de minderheid vertalen wil: ‘en in u zullen alle geslachten des aardbodems gezegend worden’. Aangezien men liever niet van meerderheid en minderheid wil spreken, zoekt men een compromis. Allen kunnen genoegen nemen met de vertaling ‘en met u zullen alle geslachten des aardbodems gezegend worden.’

Door te kiezen voor ‘met u’ in plaats van ‘in u’ is er in de NBG 1951 ruimte gecreëerd voor meer dan één interpretatie van Genesis 12:3b.¹⁰ Na de publicatie van de NBG 1951 is er gewerkt aan twee bijbels met aantekeningen op basis van de nieuwe vertaling.¹¹ Daarin hebben Aalders en Edelkoort hun verschillende visie uitgelegd.

Bij de keuze van de NBG 1951 sluit de vertaling van Genesis 12:3b zoals die wordt geboden op www.schriftlezing.nl, een website van de Monshouwerstichting, goed aan: ‘Met jou zullen gezegend worden / alle [volks]families van de aardbodem.’¹² In de korte aantekening daarbij (‘Zegengroet met het noemen van de naam Abram, vgl. 22,18; Psalm 72,17’) komen we dezelfde gegevens tegens als waarmee Edelkoort zijn uitleg van vers 3b toelicht.

In *Genesis: Hebreeuwse tekst en Nederlandse vertaling*, in 1999 uitgegeven door het Nederlands Bijbelgenootschap en de Societas Hebraica Amstelodamensis, is de vertaling nagenoeg gelijk: 'Met jou zullen gezegend zijn / alle families van de aardbodem.'¹³ Bij Genesis 22:18 staat een aantekening die ingaat op de keuze 'met jou': 'Bedoeld wordt dat men elkaar zegent 'met *het noemen van* jouw nageslacht. Dit is een verrassende uitdrukking. Vaak zegent men elkaar 'in de naam van de HEER' of 'in de naam van de koning' (vgl. Psalm 72:17).'

De NBV 2004 kiest voor een nieuwe formulering: 'Alle volken op aarde zullen wensen / gezegend te worden als jij.' Tegelijk is deze vertaling in lijn met hoe volgens Edelkoort de tekst moet worden gelezen. De notie 'voor zich een zegen wensen' is reeds lang in de Hebreeuwse woordenboeken van Gesenius en Koehler-Baumgartner terug te vinden.¹⁴ Het passieve betekenisaspect dat men traditioneel aan de hier gebruikte *nifal*-vorm toeschrijft, is in '(wensen) gezegend te worden' gehonoreerd.¹⁵ De formulering '(gezegend worden) als jij' kan verwijzen naar Abram als voorbeeld van zegen, zoals Efraïm en Manasse in 48:20 het model van zegen zijn. Die kan men noemen wanneer men iemand hetzelfde geluk als Abram, Efraïm of Manasse wil toewensen.¹⁶

Dat er, naast deze weergave, nog een tweede mogelijkheid is, wordt onderkend in de voetnoot die in de NBV bij de vertaling staat: "Ook mogelijk is de vertaling: 'Door jou zullen alle volken op aarde gezegend worden.'" Met de combinatie van de passieve betekenis en de keuze voor 'door jou' neemt de NBV 2004 de vertaling over van *De Pentateuch met Haftaroth* van J. Dasberg.¹⁷

De Herziene Statenvertaling van 2010 (HSV) volgt de oorspronkelijke editie van 1637 met: 'en in u zullen alle geslachten van de aardbodem gezegend worden.'¹⁸ Een aantekening in de HSV Studiebijbel verdeeldt de keuze voor 'gezegend worden': 'Deze passieve vertaling is beter dan de weergave "wensen gezegend te worden als u".' Hier stelt de HSV zich tegenover de NBV 2004. Dat doet de HSV ook op het punt van de weergave van het Hebreeuwse *be-cha*, 'in u'. De aantekening in de HSV Studiebijbel verklaart die vertaling als volgt:

Dit kan eenvoudigweg 'door middel van u' betekenen, maar het is waarschijnlijker dat deze uitdrukking Abram aanwijst als verbondsvertegenwoordiger van een volk. Het zijn 'in' een persoon betekent een lid te zijn van dat volk waarvan die persoon de vertegenwoordiger is (vgl. 2 Sam. 19:43; 20:1). Dit lijkt de betekenis te zijn die Paulus eraan toekent in Gal. 3:8-9, waar 'in u' wordt tot 'samen met Abraham'. Dat zou ook de oorsprong van de nieuwtestamentische uitdrukking 'in Christus' verklaren.

Tegen deze uitleg valt het nodige in te brengen. In elk geval is duidelijk

dat deze toelichting opvallend verschilt van de verklaring die de Statenvertalers bij Galaten 3:9 gaven (zie hierboven).

Al eeuwenlang worden verschillende vertaalopties als valide erkend.

Conclusies bij het historisch overzicht

Dit overzicht laat zien dat er al eeuwenlang verschillende vertaalopties als valide erkend worden. Sinds Rasji wordt erkend dat Abram als voorbeeld of model van de gezegende bij uitstek kan fungeren. En sinds de derde druk van Gesenius' woordenboek (1828) wordt de mogelijkheid om de *nifal*-vorm in 12:3 reflexief op te vatten ('zich zegenen') geregeld ingezet. De formulering van de NBV 2004 is nieuw, maar de uitleg die eraan ten grondslag ligt niet. Kritiek dat de NBV hier 'zomaar' of 'eigenzinnig' een nieuwe weg inslaat, snijdt dus geen hout. De Statenvertalers onderkennen al een mogelijke vertaling in deze zelfde richting. De keuze van de NBV blijkt ingebed in een lange vertaaltraditie. Maar de vraag van veel critici of de andere, meer traditionele vertaaloptie niet even sterke papieren heeft, is daarmee nog niet beantwoord.

Herhaling van de zegen in Genesis

Hoofdstuk	Hebreeuwse tekst	Werkvertaling
12:3	וְנִבְרַכְוּ בְךָ כָּל־מִשְׁפָּחַת הָאָדָמָה:	en in/met u zullen gezegend worden alle families van de aardbodem
18:18	וְנִבְרַכְוּ בּוֹ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ:	en in/met hem zullen gezegend worden alle volken van de aarde
22:18	וְהִתְבְּרְכוּ בְזַרְעֶךָ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ	en in/met uw zaad zullen zich zegenen alle volken van de aarde
26:4	וְהִתְבְּרְכוּ בְזַרְעֶךָ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ:	en in/met uw zaad zullen zich zegenen alle volken van de aarde
28:14	וְנִבְרַכְוּ בְךָ כָּל־מִשְׁפָּחַת הָאָדָמָה וּבְזַרְעֶךָ:	en in/met u zullen gezegend worden alle families van de aardbodem en in/met uw zaad

II. Exegetische en taalkundige overwegingen

Factoren om rekening mee te houden

De zegen van Abram in Genesis 12:3b is geen geïsoleerd geval. Op nog vier plaatsen in het boek Genesis komt een vergelijkbare formulering voor, namelijk in 18:18, 22:28, 26:4 en 28:14 (zie kader op pag. 14).

Er zijn nogal wat variaties in de Hebreeuwse woordkeuze aan te wijzen. Allereerst wordt het subject afwisselend aangeduid: *kol misj pachot ha'adamah*, 'alle families van de aardbodem' en *kol gojee ha'arets*, 'alle volken van de aarde'. Deze terminologie verwijst naar Genesis 10, dat vertelt hoe de *mischpachot* zich als onderscheiden volken (*gojiem*) over de aarde hebben verspreid.¹⁹ Het zijn twee synonieme aanduidingen voor de hele volkenwereld die in Genesis 10 in kaart is gebracht. Het gebruik van de verschillende bewoordingen lijkt samen te hangen met de context. Zo kiest 12:3 voor *kol misj pachot ha'adamah* omdat in de directe context (in 11:31 en 12:1) het woord 'èrèts al in een beperkte zin wordt ingezet, namelijk als het land waar Abram heen gaat.²⁰ Die specifieke betekenis mag niet verstoring werken nu vanwege de bijzondere rol van Abram in relatie tot de volken het perspectief zo breed mogelijk moet zijn.

Welke rol hebben de aartsvaders en hun nakomelingen?

Ook de manier waarop de aartsvader betrokken wordt in de zegenformule wisselt. In sommige dialogen met de desbetreffende aartsvader gebeurt het door middel van de prepositie *be* gevolgd door een achtervoegsel dat de tweede persoon enkelvoud aanduidt (*cha*), in 12:3 Abram en in 28:14 Jakob. In 18:18 staat de prepositie *be* met het achtervoegsel van de derde persoon mannelijk enkelvoud met Abraham als referent. In 22:18 en 26:4 (de twee passages met de *hitpaeel* van *b-r-k*) staat weer een andere variant: daar zijn uitsluitend de nakomelingen van de aartsvader (Abraham respectievelijk Isaak) betrokken in de zegen. De meest complete zegenformule is 28:14, die zowel naar de aartsvader (Jakob) als naar zijn nakomelingen verwijst.

Wat betekent de prepositie *be* in dit verband? Uit het historisch overzicht (hierboven) blijkt dat er verschillende betekenissen van de prepositie *be* gekozen kunnen worden: 'in u', 'met u', 'door u', 'om u', 'met uw naam', 'met u als voorbeeld', 'als u'. De Nederlandse bijbelvertalingen zijn niet uitzonderlijk in deze variëteit.²¹ Met de prepositie *be* kan iemand worden geïntroduceerd die een voorbeeld is van een bijzonder gezegend persoon (Genesis 48:20; Psalm 72:17). In combinatie met de passieve betekenis van *b-r-k* kan *be* ook een persoon als agens (door) of als instrument (door middel van) introduceren. Met de prepositie *be* wordt soms aangegeven waarvan men deelgenoot wordt gemaakt, of waarin iemand participeert. De keuze voor een bepaalde betekenis van *be* hangt samen met de beoordeling van de *nifal* van *b-r-k* als passief, mediaal of reflexief.²²

Werkwoordsvormen met verschillende betekenissen?

In de vijf zegenformules wordt het Hebreeuwse werkwoord voor ‘zegenen’, *b-r-k*, in twee verschillende stamformaties gebruikt: in 12:3, 18:18 en in 28:14 staat een *nifal*-vorm, in 22:18 en 26:4 een *hitpael*-vorm.²³ Betreft dit slechts een stilistisch verschil?²⁴ Of gaat het om verschillende betekenissen van het werkwoord?²⁵

De betekenis van de nifal-vorm

De betekenis van de stamformaties van de Hebreeuwse werkwoorden is niet in z'n algemeenheid en eenduidig vast te stellen, en ook niet die van de *nifal*.²⁶ De *nifal* van *b-r-k* is vaak beschouwd als reflexief (zich zegenen), maar ook als mediaal (zegen vinden of voor zichzelf zegen verwerven), reciprook (elkaar zegenen), tolerantief (zich laten zegenen) en passief (gezegend worden).²⁷ Niet elk van deze opties heeft echter even sterke papieren. Het medium en het passivum zijn in het algemeen de meest voorkomende betekenissen van de *nifal*.²⁸ In reflexieve zin is de *nifal* veel minder gebruikelijk dan lange tijd werd gedacht.²⁹

Wat betreft de *nifal* van *b-r-k* betekent dit een breuk met de opvatting die onder invloed van het lexicografisch werk van Wilhelm Gesenius gemeengoed is geworden. In de eerste (1810) en de tweede editie (1823) van zijn *Hebräisch-Deutsches Handwörterbuch über die Schriften des Alten Testaments* geeft Gesenius voor de *nifal* van *b-r-k* nog de traditionele, passieve betekenis: ‘gezegend worden’.³⁰ In de derde druk (1828) stelt Gesenius dat de *nifal* een reflexieve betekenis heeft, gelijk aan de *hitpael*.³¹ Die gelijkstelling van *nifal* en *hitpael* is gehandhaafd tot in de nieuwste, achttiende editie van Gesenius' *Handwörterbuch* (1987).

In recent onderzoek naar de betekenis van de *nifal* verliezen medium en reflexivum echter terrein. Soms wordt betoogd dat voor de *nifal* van *b-r-k* de mediale betekenis (‘een zegen vinden’ of ‘een zegen zoeken’) voor de hand ligt omdat er voor het passivum (‘gezegend worden’) al andere vormen van dit werkwoord worden ingezet (*gal passivum en pual*).³² Die redenering is linguïstisch echter niet houdbaar, omdat er bij de Hebreeuwse stamformaties (met name bij *nifal* en *hitpael*) dikwijls sprake is van een overlapping van betekenissen.³³

Het belangrijkste argument voor de reflexieve betekenis van de *nifal* in 12:3, 18:18 en in 28:14 is de sterke gelijkenis met de zegenformule in 22:18 en 26:4, waar de *hitpael* de plaats inneemt van de *nifal*.³⁴ En aangezien de *hitpael* maar zelden passief is, ligt het voor de hand om de *nifal* dan, net als de *hitpael*, als reflexief op te vatten. Op grond van dat argument kiest de NBV in 12:3, 18:18, 22:18, 26:4 en 28:14 steeds voor een reflexieve weergave: ‘alle volken op aarde zullen wensen gezegend te worden als jij.’

De vraag is echter of het niet beter is om het verschil tussen de *nifal* en de *hitpael* in de zegenformules als betekenisvol te zien. In elk geval ligt op grond van de directe context van 12:3b de reflexieve betekenis van *b-r-k*

nifal minder voor de hand dan de passieve. De zinnen met het werkwoord *b-r-k* in 12:2-3 hebben namelijk steeds een duidelijke *agens* met een direct object. In 12:2 zien we dat het zegenen is geconcentreerd op Abram persoonlijk. God is daarin de handelende persoon: 'Ik zal je zegenen', belooft hij aan Abram. In 12:3a wordt de kring van de zegen groter doordat degenen die Abram zegenen, daarbij gaan horen. Ook hier zijn *agens* en direct object duidelijk: 'Ik zal zegenen wie jou zegenen.' In 12:3b verbreedt het perspectief van de zegen zich maximaal: wat als initiatief van God begint bij Abram, bereikt alle volken.³⁵ Op die manier komt via de bijzondere positie van Abram het heil voor alle volken in beeld, zoals dat ook in de voorafgaande hoofdstukken van het boek Genesis bedoeld is.³⁶ Het meest voor de hand liggend is om in 12:3b te veronderstellen dat God de impliciete *agens* van zegenen is, en dat Abram een rol heeft als model of als instrument.³⁷ Maar God als impliciete *agens* komt alleen in beeld via de passieve betekenis, niet via de reflexieve betekenis.

De interpretatie van de *nifal* van *b-r-k* als een werkwoordsvorm met passieve betekenis krijgt tegenwoordig veel support.³⁸ De voorkeur voor een wijziging van de vertaling van Genesis 12:3b zou dus met nieuwe gegevens over de betekenis van de Hebreeuwse stamformaties alleszins te verdedigen zijn.

Wat als initiatief van God begint bij Abram, bereikt alle volken.

De betekenis van de hitpael-vorm

In recent linguïstisch onderzoek is ook de betekenis van de *hitpael* van *b-r-k* geëvalueerd, zowel in Genesis als in andere bijbelboeken.³⁹ Het blijkt dat *b-r-k* in de *hitpael* het beste weergegeven kan worden met 'zichzelf als gezegend beschouwen/zichzelf gezegend noemen'.⁴⁰ Die betekenis past goed in de passages waar de *hitpael* van *b-r-k* voorkomt buiten Genesis, in Deuteronomium 29:18, Psalm 72:17, Jesaja 65:16 en Jeremia 4:2. Eén voorbeeld: Psalm 72 typeert de universele reikwijdte van de rechtvaardige heerschappij van de koning in Jeruzalem. Dat is niet alleen Israël tot zegen, maar de hele wereld (72:8-16). Alle volken merken de goede gevolgen van zijn koningschap en *noemen zich gezegend* vanwege hem (72:17).⁴¹

De nieuwe inzichten in de betekenis van de *hitpael* van *b-r-k* buiten het boek Genesis kunnen ook worden toegepast op de versies van de zegenformule in Genesis 22:18 en 26:4. Beide teksten hebben toekomstige situaties op het oog waarin alle volken op aarde deel krijgen aan de zegen. Vanuit Genesis 12:3 en 18:18 wordt hier de lijn doorgetrokken: Genesis 22:18 en 26:4 beschrijven de toekomstige

situatie waarin de volken erkennen dat ze zich vanwege de nakomelingen van Abraham (22:18) en van Isaak (26:4) gezegend mogen noemen. Het feit dat het juist deze twee plaatsen met de *hitpaeel* zijn die niet de aartsvader zelf maar zijn nageslacht als referentiepunt kiezen ('in/met uw nageslacht zullen ...') is een bijkomend argument om de afwisseling van *nifal* en *hitpaeel* als betekenisvol te zien. Wat de *hitpaeel* van *b-r-k* aan de zegenformule toevoegt, is dat de volken ook zelf inzien dat zij gezegend zijn vanwege Abraham en zijn nakomelingen.⁴² De vertaling van 22:18 en 26:4 kan dan luiden: 'En door jouw nageslacht zullen alle volken op aarde zich gezegend noemen.'⁴³

De door velen gewenste vertaling staat exegetisch en taalkundig even sterk of zelfs sterker.

Voorlopig revisievoorstel en conclusie

Het voorlopige revisievoorstel bij Genesis 12:3b luidt als volgt:

In jou zullen alle volken op aarde gezegend worden.*

(noot: Ook mogelijk is de vertaling: 'Alle volken op aarde zullen wensen gezegend te worden als jij.')

Voorop staat dat het om twee valide, erkende en breed gesteunde mogelijkheden gaat. Het betreft volwaardige alternatieven. Afgaand op de meest recente studies hebben we nu, anno 2017, sterkere argumenten om voor een passieve weergave van de *nifal* te kiezen dan toen de vertaling van Genesis werd gemaakt. In dit revisievoorstel kiezen we voor het voorzetsel 'in': 'in jou' in plaats van 'met jou' of 'door jou', omdat de laatste twee makkelijk verkeerd worden gelezen als respectievelijk 'samen met jou' en 'door jou als agens'. Alternatieven als 'door middel van' of 'via' komen niet in aanmerking omdat ze stilistisch uit de toon vallen. 'In jou' geeft exegetisch en theologisch een zeer brede insteek weer: de zegen voor de ene (Abram > Israël) heeft de zegen van alle volken op het oog.

Ik sluit af met een korte schets van deze kwestie. De vertaalkeuze van de NBV in Genesis 12:3b heeft veel vragen en kritiek opgeroepen. Het verzoek om een weergave zoals die nu in de noot wordt geboden in de tekst te zetten, is breed gedragen. Dit was dus iets om goed uit te zoeken voor de revisie. Het onderzoek laat zien dat we te maken hebben met twee verdedigbare interpretaties. Er is geen goede reden om de keuze van de NBV radicaal af te wijzen (zoals bijv. de HSV Studiebijbel doet).

Tegelijkertijd blijkt ook dat de keuze voor een passieve weergave ('gezegend worden') in de meest recente studies sterk is onderbouwd. Dat biedt de ruimte om in de revisie te kiezen voor een weergave die én exegetisch en taalkundig sterk staat én beter aansluit bij de lezersverwachting dan de huidige tekst.

Voor Calvijn was het helder: hij erkende de taalkundige mogelijkheid van de weergave *à la* de NBV, maar verkoos op basis van een christologische lezing van Genesis 12 toch voor de weergave *à la* de Statenvertaling. Onze afweging is anders, conform de uitgangspunten van de NBV. We stellen geen revisie voor *omdat* Genesis 12:3b hetzelfde moet luiden als de citaten ervan in het Nieuwe Testament. Maar als de door veel lezers gewenste optie exegetisch en taalkundig even sterk blijkt te staan als het alternatief, en wellicht zelfs sterker, biedt de revisie een uitstekende aanleiding om deze optie in de tekst te verwerken. ■

DR. J. VAN DORP is werkzaam bij het Nederlands Bijbelgenootschap als vertaler en oudtestamenticus.

NOTEN

- ¹ In het vervolg duid ik deze tekst aan met 'de zegen van Abram' of met 'de zegenformule'.
- ² Geciteerd uit de in 1977 gepubliceerde herziening van de Statenvertaling van 1637.
- ³ Een citaat uit de kanttekening bij Galaten 3:9.
- ⁴ Het commentaar van Rasji is vertaald in A.S. Onderwijzer, *Nederlandsche vertaling van den Pentateuch benevens eene Nederlandsche verklarende vertaling van Rasbie's Pentateuch-Commentaar beresjiet*, Amsterdam 1895.
- ⁵ Zie E. Cunitz, J-W Baum & E.W.E Reuss (eds.), *Joannis Calvinii opera quae supersunt omnia*, Tome XXIII (Opera Exegetica et Homiletica Vol. 1), Brunsvigae 1863, 177. Voor een Nederlandse vertaling: S.O. Los, *Genesis, uitlegging van Johannes Calvijn uit het Latijn*, eerste deel, Goudriaan 1970, 266-267.
- ⁶ Zie S.I. Mulder, *De Vijf Boeken van Mozes*, Amsterdam 5586 – 1826. Het commentaar van Rasji is in deze uitgave niet vertaald. Op 2 december 1829 bood Mulder zijn vertaling aan het NBG aan, blijkens een aantekening op de titelpagina van het exemplaar in de NBG-bibliotheek.
- ⁷ Wilhelm Gesenius, *Hebräisches und Chaldäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Leipzig 1828 (derde, verbeterde druk), 128-129.
- ⁸ In Genesis 18:18, 22:18, 26:4 en 28:14 keren 'in u' en 'gezegend worden' in de Canisiusvertaling terug.
- ⁹ De archiefstukken van de vaste vertaalcommissie en van de plenaire commissie zijn in te zien in het NBG-archief in het Centraal Archief in Utrecht. Voor Genesis 12:3b zie ook: J.A. Koole, *Het Oude Testament in de NBG-vertaling 1951. Ontstaansgeschiedenis, receptie en revisie van een Nederlandse vertaling van het Oude Testament* (proefschrift 1996, zonder plaats en jaar), 135.

- ¹⁰ Zie Th.C. Vriezen, 'Bemerkungen zu Genesis 12:1-7' in: M.A. Beek, A.A. Kampman, C. Nijland & J. Rykmans (red.), *Symbolae Biblicae et Mesopotamicae Francisco Mario Theodoro de Liagre Böhl Dedicatae*, Leiden 1973, 380-392, m.n. 388.
- ¹¹ G.Ch. Aalders & W.H. Gispen WHzn (red.), *De Bijbel in Nieuwe Vertaling met verklarende aantekeningen*, Het Oude Testament deel 1 Genesis – Ester, Kampen 1952; H. Bavinck & A.H. Edelkoort (red.), *Bijbel in de Nieuwe Vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap met verklarende aantekeningen*, Genesis-Exodus-Leviticus-Numeri, Baarn 1954.
- ¹² De vertaling en de aantekening zijn van de hand van K.A. Deurloo.
- ¹³ Zie *Genesis: Hebreeuwse tekst en Nederlandse vertaling*, Haarlem-Amsterdam 1999 (Nederlands Bijbelgenootschap en Societas Hebraica Amstelodamensis).
- ¹⁴ Ook de Groot Nieuws Bijbel (1996) kiest daarvoor, zij het met een reciproke betekenis: 'Alle volken op aarde zullen elkaar toewensen / gezegend te zijn als jij.' Vgl. de GNB editie 1983: 'Alle volken op aarde zullen vragen gezegend te zijn als jij.'
- ¹⁵ Dit artikel gebruikt de technische termen *nifal*-vorm en *hitpael*-vorm. In deze vormen heeft een Hebreeuws werkwoord een speciale betekenis. Zo ziet een werkwoordsvorm met een actieve betekenis er anders uit dan werkwoordsvormen met een passieve of een reflexieve betekenis. Dat geldt ook voor de vormen van het Hebreeuwse werkwoord voor 'zegenen'.
- ¹⁶ Zie de bijdrage van Klaas R. Veenhof, 'De zegen van Abraham' in: *Met Andere Woorden* 27/4 (december 2008), 43-52.
- ¹⁷ Jitschak Dasberg, *De Pentateuch met Haftaroth*, Amsterdam 1970. Ook de Naardense Bijbel van 2014 heeft 'door jou'.
- ¹⁸ Zie ook Nije Fryske Bibeloesetting van 1978 'Yn dij sille segene wurde / alle geslachten op 'e ierde'; Huub Oosterhuis & Alex van Heusden, *In den beginne. Het boek Genesis vertaald en van aantekeningen voorzien*, Amsterdam 1999, 49: 'in jou zullen worden gezegend alle familiegeslachten der aarde'.
- ¹⁹ Voor deze relatie met Genesis 10 zie Chee-Chiew Lee, 'Once Again. The Niphal and the Hitpael of BRK in the Abrahamic Blessing for the Nations' in: *Journal for the Study of the Old Testament* 36 (2012), 279-296, met name 282.
- ²⁰ Zie J.P. Fokkelman, *Narrative Art in Genesis. Specimens of Stylistic and Structural Analysis*, Studia Semitica Neerlandica, Assen-Amsterdam 1975, 60-61. Lee, 281-283, evalueert de variatie in het subject in alle vijf gevallen in de context van de zegenformule.
- ²¹ Voor het Engels zie de bespreking van Genesis 12:3b in William D. Barrick, 'The Integration of OT Theology With Bible Translation' in: *The Master's Seminary Journal* 12 (2001), 15-31, in het bijzonder 17-23.
- ²² Keith N. Grüneberg, 'Abraham, Blessing, and the Nations. A Philological Exegetical Study of Genesis 12:3 in its Narrative Context' in: *Beihfte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 332, Berlin-New York 2003, 182-185, werkt de betekenissen van het voorzetsel uit.
- ²³ Zie noot 15 hierboven over de termen *nifal* en *hitpael*.
- ²⁴ Voor deze uitleg zie bijv. A. van Selms, *Genesis deel II*, De Prediking van het Oude Testament, Nijkerk 1973, 25; Claus Westermann, *Genesis*, Biblischer Kommentar Altes Testament I,13, Neukirchen-Vluyn 1978, 175-176; Gordon J. Wenham, *Genesis 1-15*, Word Biblical Commentary volume 1, s. l. 1987, 277; Victor P. Hamilton, *The Book of Genesis Chapters 1-17*, The New International Commentary on the Old Testament, Grand Rapids 1990, 375.
- ²⁵ Zie het overzichtswerk van Christopher Wright Mitchell, *The Meaning of BRK 'To Bless' in The Old Testament*, SBL Dissertation Series 95, Atlanta 1987.
- ²⁶ Voor de recente studies over de betekenis van de *nifal* en *hitpael* van *b-r-k*, zie Grüneberg, *a.w.*; Benjamin J. Noonan, 'Abraham, Blessing, and the Nations. A Reexamination of the Niphal and Hitpael of *b-r-k* in the Patriarchal Narratives' in: *Hebrew Studies* 51 (2010): 73-93; Lee, 279-296.

- ²⁷ Zo bijvoorbeeld J.P. Lettinga, *Grammatica van het Bijbels Hebreeuws*, bewerkt door M.F.J. van Baasten & W.Th. van Peursen, Leiden-Boston 2012 (twaalfde herziene druk), 80; Bruce K. Waltke & M. O'Connor, *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake 1990, 380. Zie voor diverse opties voor het werkwoord *b-r-k*: J. Schreiner, 'Segen für die Völker in der Verheissung an die Väter' in: *Biblische Zeitschrift* (Neue Folge) 6 (1962), 1-31, m.n. 7.
- ²⁸ Waltke & O'Connor, 381-385.
- ²⁹ Zie Grüneberg, 46-65; Lee, 284.
- ³⁰ Deze tweede druk was de basis voor M. Lemans & S.I. Mulder, *Hebreeuwisch-Nederduitsch Handwoordenboek*, Amsterdam 1831.
- ³¹ Gesenius, 128-129. Gesenius baseert zijn nieuwe interpretatie onder meer op het Genesiscommentaar van Johannes Clericus uit 1710, te raadplegen op https://ia800407.us.archive.org/11/items/bub_gb_RnjqiBCMLaAC/bub_gb_RnjqiBCMLaAC.pdf (laatst bezocht 1-9-2017). Zie ook E. Jenni, 'Zur Funktion der reflexiv-passiven Stammformen im Biblisch-Hebräischen' in: *Proceedings of the Fifth World Congress of Jewish Studies*, Volume 4, Jerusalem 1969, 61-70.
- ³² Zie de discussie in Wenham, 277-278. Mitchell, 31 noot 3; A. van Selms, *Genesis deel I, De Prediking van het Oude Testament*, Nijkerk 1973, 178, geeft de *nifal* van *b-r-k* weer met 'zich zegen zoeken'.
- ³³ Zie bijv. Joel S. Baden, 'Hithpael and Niphal in Biblical Hebrew. Semantic and Morphological Overlap' in: *Vetus Testamentum* 60 (2010), 33-44, die concludeert dat de *nifal* in de loop der tijd een reflexieve betekenis heeft gekregen; Grüneberg, 44-45, 181.
- ³⁴ Zo bijv. Vriezen, 388. Ook Van Selms, 178, identificeert de *nifal* en *hitpael* van *b-r-k* en vertaalt die mediaal met 'zich zegen zoeken'.
- ³⁵ Zie ook Hans Walter Wolff, 'The Kerugma of the Yahwist' (translated by Wilbur A. Benware) in: *Interpretation, A Journal of Bible and Theology* Vol. XX (1966), 131-158, m.n. 139-140, die hierbij echter uitgaat van de mediale betekenis van *b-r-k* in vers 3b.
- ³⁶ Zo bijv. Wolff, 145-147: '... 12:1-3 is not only the conclusion of the primal history (*Urgeschichte*), but the real key for it'; verder Walter Brueggeman, *Theology of the Old Testament. Testimony, Dispute, Advocacy*, Minneapolis 1997, 431-432, die uitgaat van een passieve betekenis van de *nifal* van *b-r-k*.
- ³⁷ Grüneberg, 179, 242-243. Verg. ook R.W.L. Moberly, *The Bible, Theology, and Faith. A study of Abraham and Jesus*, Cambridge Studies in Christian Doctrine, Cambridge 2000, 118-127, die het echter leest vanuit reflexief perspectief.
- ³⁸ Zie de opsomming van exegeten die de passieve betekenis van de *nifal* steunen, bij Lee, 280. Verder David J.A. Clines (ed.), *The Dictionary of Classical Hebrew*, Volume II, Sheffield 1995, 268.
- ³⁹ Zie Waltke & O'Connor, 424-432, en in het bijzonder Grüneberg, 191-241; Noonan, 77-83, 90-92; Lee, 288-295.
- ⁴⁰ De *hitpael* van *b-r-k* als statief (niet actief) werkwoord heeft een reflexieve betekenis in estimatief-declaratieve zin. Zie Noonan, 78-80; Lee, 292-295.
- ⁴¹ Zo Psalm 72:17 in de Willibrordvertaling 1995/2012: 'Alle volken zullen zich om hem gezegend noemen.' De estimatief-declaratieve betekenis komt niet tot uitdrukking in 'Men zal wenslen gezegend te worden als hij' (NBV) of een reciproke weergave als 'Mogen alle volken elkander daarmee zegenen' (NBG 1951).
- ⁴² Voor dit motief ingebed in de verhalen, zie Genesis 30:27-30 en 39:2-6.
- ⁴³ Zie ook de Willibrordvertaling 1995/2012: 'Om uw zaad zullen alle geslachten van de aarde zich gezegend noemen.'

Revisie van de Nieuwe Bijbelvertaling

Waarom en hoe?

MATTHIJS DE JONG

Hoe kunnen we de kwaliteit van de Nieuwe Bijbelvertaling verbeteren en de bruikbaarheid van deze vertaling vergroten? Die vragen staan centraal bij de revisie van deze vertaling. Dit artikel schetst de achtergrond en aanpak van het revisieproject.

📷 Afbeelding bij Genesis 2:21-24, uit: Den Bibel, verzorgd door N. van Winghe, Keulen 1565. Zie het vertaalvoorbeeld op pagina 33.

(Foto: © NBG/Sandra Haverman)

De Nieuwe Bijbelvertaling (NBV), gepresenteerd in 2004, is een interconfessionele vertaling die als standaard fungeert voor het Nederlandse taalgebied. Een vertaling voor kerk en cultuur, die de Bijbel recht doet als geloofsboek én als literaire tekst. De NBV is het resultaat van een groots opgezet vertaalproject, waarin taalkunde, exegetische en literaire vertalingen samen opgingen. Vandaag, ruim dertien jaar na haar verschijning, is de NBV volop ingeburgerd. Waarom dan een revisie?

De NBV is een veel gebruikte en veel gelezen vertaling. Er zijn een kleine 2 miljoen exemplaren van verkocht en de kwaliteit ervan wordt breed onderkend. Juist daarom is het goed en zinvol dat de NBV als vertaling zorgvuldig onderhouden wordt. Dat onderhoud betekent ook dat de NBV waar nodig verbeterd en bijgesteld kan worden in de vorm van een revisie. Reviseren is een integraal onderdeel van het vertaalwerk, zowel in Nederland als elders in de wereld.¹ Het biedt de mogelijkheid om aanpassingen en verbeteringen door te voeren zodat een vertaling nog beter aan haar doel kan beantwoorden. Dat is ook wat we voor ogen hebben met de revisie van de NBV. Het doel van de revisie is om de kwaliteit van de NBV te versterken en om de bruikbaarheid van deze vertaling te vergroten.

De revisie komt niet uit de lucht vallen. Toen de NBV verscheen, is aangekondigd dat er op zeker moment een revisie van deze vertaling zou komen. Het idee was dat lezers hun bevindingen en suggesties tot verbetering kenbaar zouden maken en dat die in een revisie zouden worden meegewogen. Voor veel gebruikers van de NBV is de revisie dan ook steeds een factor van belang geweest. Sinds de verschijning hebben enkele duizenden lezers suggesties tot verbetering gedaan met het oog op de revisie. In de loop van de jaren is het revisiedossier gegroeid. Nu het stof van de discussie die oplaaid rondom de introductie van de vertaling is neergedaald en we, na het werk aan de Bijbel in Gewone Taal, met enige afstand en met een frisse blik naar de NBV kunnen kijken, is het moment gekomen om de revisie ter hand te nemen.

Revisie met behulp van gebruikerservaring

Er is over de NBV veel geschreven. Het NBG heeft vele brieven en e-mails over vertaalkwesties ontvangen. Daarnaast zijn er vele artikelen en boeken verschenen waarin de NBV aan de orde komt. Ook zijn er vanuit diverse kerkgenootschappen rapporten met betrekking tot de NBV aan het NBG toegestuurd. Uit alle vragen, opmerkingen en besprekingen blijkt een sterke betrokkenheid van talrijke bijbellezers.

De verzamelde reacties en suggesties hebben een uiteenlopend karakter. Lezers menen bijvoorbeeld dat een bepaalde nuance is weggefallen of een verkeerde focus wordt gelegd, of dat de vertaling te vrij is of te veel ingevuld, dat er een verband is weggefallen, of dat de woordkeus een

verkeerd beeld oproept et cetera. Toch valt in het gevarieerde geheel van opmerkingen, vragen en suggesties een duidelijke tendens te bespeuren. Die tendens komt neer op de wens dat de NBV in allerlei gevallen iets ‘dichter bij de brontekst’ zou moeten blijven. Men betreurt het, bijvoorbeeld, dat bepaalde begrippen niet meer herkenbaar aanwezig zijn in de tekst, dat door variatie in formulering een bepaalde herhaling of stereotypering is weggevallen, of dat de vertaling een invulling met zich meebrengt waardoor de tekst minder open is dan de lezer zou willen.

Er zijn twee ‘makkelijke’ reacties denkbaar op deze breed gedeelde lezerswens. Het eenvoudigweg overnemen van de suggesties onder het motto ‘dit is nu eenmaal wat de lezers willen’, of juist al dit soort suggesties van tafel vegen omdat ze niet zouden passen bij het eigen karakter van de NBV. Wij kiezen voor een moeilijker, maar hopelijk ook bevredigender weg: we wegen alle suggesties en benutten ze waar zinvol op een manier die past bij de NBV en die de kwaliteit van deze vertaling kan versterken.

Voorop staat dat er ruimte is voor discussie, heroverweging en verbetering. Al in het vertaalproces zelf liep er geen rechte lijn van de NBV-uitgangspunten en vertaalprincipes naar de individuele vertaalkeuzes: er was altijd ruimte voor het afwegen van meerdere opties. Binnen die bandbreedte kunnen keuzes nu ook worden herzien en is er ruimte om reacties en suggesties te overwegen en te benutten.

Vergroten van de bruikbaarheid

De revisie dient een tweeledig doel: het vergroten van kwaliteit en bruikbaarheid van de NBV. Ik zal eerst dat tweede doel nader toelichten (vanaf het kopje ‘cruciale vragen’ komt het eerste doel aan bod). De NBV is ontworpen als een bijbel voor kerk en cultuur, waarbij voorleesbaarheid, liturgische bruikbaarheid en kwaliteit als literaire tekst een grote rol spelen. Globaal gesproken mag je stellen dat de NBV de beoogde functies goed vervult. De NBV fungeert in het culturele en literaire domein als standaardvertaling van de Bijbel. Ook in de kerken is de NBV breed ingevoerd. En de Tanach-uitgave van de NBV vervult een rol binnen de joodse gemeenschap. Daar waar het gebruik van de NBV op grenzen stuit was dat veelal voorzien (bijvoorbeeld met betrekking tot geloofsgemeenschappen die alleen de Statenvertaling accepteren) of het gevolg van kerkelijke richtlijnen (bijvoorbeeld de eisen waaraan een bijbel voor liturgisch gebruik in de Rooms-Katholieke Kerk moet voldoen).

Toch zien we ook dat er iets te verbeteren valt. Een brede stroom van reacties brengt bepaalde knelpunten aan het licht die een optimaal functioneren van de NBV in de weg staan. Deze reacties zijn voor het overgrote deel afkomstig uit kerkelijke kringen en beperken zich niet tot één of enkele kerkgenootschappen of specifieke denominaties. Deze

reacties tonen dat bepaalde facetten van de NBV meer omstreden zijn (gebleven) dan van te voren gehoopt of verwacht was.

Ik noem de vier meest in het oog springende zaken: expliciterende vertalingen ('er wordt te veel ingevuld'), gebrek aan concordantie ('het thematische verband valt weg'), vertaalkeuzes die als tegendraads worden ervaren (bijv. 'als goden' in plaats van 'als God' in Genesis 3:5), en het ontbreken van hoofdletters bij de persoonlijke voornaamwoorden die naar God verwijzen (de zogeheten eerbiedskapitalen; zie kadertekst). We zien dus dat een deel van de lezersgroepen waarvoor de NBV nadrukkelijk bedoeld was, en die algemeen gesproken ook welwillend tegenover deze vertaling staan, de NBV niet geheel en al ervaren als 'hun' bijbel. En dat zit vast op heel bepaalde facetten van de vertaling. Een belangrijk doel van de revisie is daarom te komen tot een vorm van de NBV die deze lezersgroepen – vanaf het begin beoogde NBV-gebruikers – gemakkelijker als 'hun' bijbel kunnen omarmen.

INVOERING EERBIEDSKAPITALEN IN DE NBV

Het ontbreken van hoofdletters in de persoonlijke voornaamwoorden die verwijzen naar God, Jezus en de heilige Geest is zonder twijfel het meest betwiste aspect van de NBV. Het heeft geleid tot een aanhoudende stroom van commentaar. In reactie daarop heeft het NGB besloten om in de revisie deze eerbiedskapitalen in te voeren in de NBV.

De volgende overweging speelde daarbij een belangrijke rol. De NBV volgde indertijd de Groot Nieuws Bijbel in het beleid om geen eerbiedskapitalen te hanteren. Anders dan men in de tijd van het werk aan de Groot Nieuws Bijbel vermoedde, zien we echter dat het gebruik van de eerbiedskapitalen in het Nederlandse taalgebied de afgelopen decennia de norm is gebleven. In de liturgie, in het nieuwe Liedboek voor de Kerken, in de literatuur, zelfs in de ondertiteling in films. Het NGB is na grondige overweging van oordeel dat het past bij de NBV om in dit opzicht niet sturend maar volgend te zijn.

Het gaat hier niet om een vertaalprincipe, maar om de vraag of de NBV wel of niet aansluit bij een conventie in het Nederlandse taalgebied, een conventie waaraan zeer veel bijbellezers sterk blijken te hechten. Hoewel er zeker ook argumenten zijn om geen eerbiedskapitalen te gebruiken (ze kunnen tot onbedoelde nadruk leiden bij het voorlezen en brengen een expliciterend aspect in dat in de brontekst ontbreekt) past het bij een vertaling die zich met nadruk ook als kerkbijbel presenteert om bij deze conventie aan te sluiten.

Wat betreft de uitvoering wordt de gangbare praktijk gevolgd (zie onder meer NGB 1951, Willibrordvertaling, Nieuwe Liedboek) om eerbiedskapitalen te gebruiken bij alle persoonlijke voornaamwoorden die verwijzen naar God, en naar Jezus en de heilige Geest in het Nieuwe Testament.

Deze doelstelling van de revisie richt zich dus vooral op het versterken van de kerkelijke gebruiksfunctie van de NBV door knelpunten waar mogelijk weg te nemen. Onze uitdaging is, ervoor te zorgen dat deze bijstelling van de NBV niet ten koste gaat van de overige gebruiksfuncties, de voorleesbaarheid en de kwaliteit als literaire tekst. Daartoe zijn voor de revisie de volgende vier uitgangspunten geformuleerd.

Uitgangspunten van de revisie

1. De NBV blijft een interconfessionele bijbelvertaling voor het Nederlandse taalgebied, en blijft een bijbel voor kerk en cultuur.
2. Het karakter van de NBV als brontekstgetrouwe en doeltaalgerichte bijbelvertaling blijft bewaard. De NBV beoogt een betrouwbare weergave van de brontekst te bieden, waarin (literaire) kenmerken van de brontekst tot hun recht komen in gangbaar en natuurlijk Nederlands.
3. De NBV-vertaalmethode blijft het uitgangspunt, met inachtneming van de daarbij horende bandbreedte voor vertaalbeslissingen.² Daarbinnen kiest de revisie eigen accenten en speerpunten.
4. Dat iets anders vertaald kán worden is nog geen reden tot wijziging. We reviseren alleen wat nodig of zinvol is in het licht van de doelstelling van de revisie.

Cruciale vragen

De bovengenoemde uitgangspunten dienen als kader voor het revisiewerk. Maar er liggen hier nog wel een paar cruciale vragen. Door haar bijzondere opzet heeft de NBV als vertaling ook een eigen karakter. Het is een betrouwbare vertaling uit de bijbelse bronteksten en tegelijk een krachtige tekst in natuurlijk Nederlands. Hoe zorgen we ervoor dat het unieke van de NBV niet verwatert in de revisie? Is het mogelijk om de lezerssuggesties en de algemene tendens die daaruit spreekt, zó te verwerken dat het bijzondere karakter van de NBV bewaard blijft? Of, om de vraag anders te stellen, hoe voorkom je dat de twee doelstellingen van de revisie – het versterken van de kwaliteit en vergroten van de bruikbaarheid – elkaar bijten?

De eerste overweging die hier van belang is, is deze: het revisiewerk kan niet worden beperkt tot enkel het wegen van verzamelde reacties en suggesties. Een revisie puur aan de hand van suggesties, met als toets het criterium of een voorstel past binnen de bandbreedte van de NBV, leidt tot ongewenste verschuivingen met een hybride tekst als gevolg.

De reacties en vertaalsuggesties richten zich veelal op individuele casussen zonder die te relateren aan het grotere geheel van de vertaling.

En terwijl bepaalde, bekende bijbelgedeeltes sterk vertegenwoordigd zijn in het revisiedossier hebben andere bijbelgedeelten juist betrekkelijk weinig aandacht gekregen. Er is dus méér nodig dan het afhandelen van het aangelegde dossier. De revisie vraagt om een methodische en systematische aanpak die ervoor zorgt dat lezersuggesties zó benut worden dat het ten eerste past bij het karakter van de NBV en ten tweede de kwaliteit van de vertaling als geheel ten goede komt. De methodische aanpak moet garanderen dat de twee doelstellingen niet botsen, maar samen opgaan en elkaar versterken. We hopen dat te realiseren door de volgende methodische principes te hanteren.

De NBV heeft als vertaling een eigen karakter.

Principe 1: consistentie en afstemming

De eerste en meest voor de hand liggende manier waarop reviseren in de geest van de gebruikerswens samen op kan gaan met het verhogen van de kwaliteit, is door de consistentie in de vertaling te verbeteren. Consistentie houdt in dat gelijke kwesties gelijk worden behandeld, dat kenmerkende formuleringen herkenbaar blijven, dat onnodige of onbedoelde variatie wordt teruggedraaid en dat vertaalkeuzes op elkaar worden afgestemd.

Langs deze weg kan zeker winst worden geboekt. De NBV is ontstaan over een periode van zo'n tien jaar. Over veel zaken werden afspraken gemaakt en in de eindredactie is scherp gelet op afstemming en op het consequent doorvoeren van gemaakte afspraken. Toch blijkt dat het aanbrengen van consistentie en uniformering soms strikter uitgevoerd had kunnen worden.

De uitgangssituatie van de revisie is anders dan de situatie gedurende het vertaalproject: we beschikken nu over het complete tekstcorpus. We hebben de middelen om dit corpus te analyseren en inconsistenties op te sporen.³ Reacties en suggesties van lezers kunnen daarbij een signalerende werking hebben. De toetssteen is de vertaalmethode van de NBV en de manier waarop die is uitgewerkt in het totale tekstcorpus. Het vergroten van de consistentie vraagt om het systematisch doorlopen van de teksten. In de revisie nemen de vertalers (bestaande uit exegeten en neerlandici) daarom het volledige tekstcorpus door. Dit houdt in: doorzoeken van het corpus, controleren van beslissingen en de doorvoering ervan, doorrekenen van vertaalkeuzes, afstemming, en systematische verbeteringen doorvoeren.

Voorbeeld Jona 3:10

NBV Toen God zag dat zij inderdaad anders begonnen te leven, kwam hij terug op wat hij bedreigd had hun aan te doen, en hij deed het niet.

NBVR Toen God zag dat zij inderdaad braken met hun kwalijke praktijken, zag Hij ervan af hen te treffen met het onheil dat Hij had aangekondigd. Hij deed het niet.

Dit vers is opgebouwd uit frasen die ook elders in het Oude Testament voorkomen. In de revisie wordt een formulering gekozen die is afgestemd op die vergelijkbare gevallen: 'breken met zijn kwalijke praktijken' (zie Jeremia 18:11, 26:3, 35:15, 36:3, 36:7). En 'zag Hij ervan af hen te treffen met het onheil dat Hij had aangekondigd' (zie onder meer Exodus 32:14, Jeremia 26:19).

Principe 2: bevorderen van motiefwerking

Veel gebruikers vragen om meer concordantie in de NBV, met name binnen specifieke literaire eenheden of bijbelboeken. We willen die wens serieus nemen, we zien dat de vertaling daar winst kan boeken. We formuleren daarom een aanpak die ons een instrument in handen geeft om iets te doen met deze lezerswens op een manier die de NBV kwalitatief ten goede komt. Het begrip dat we hierbij hanteren, is *motiefwerking* in de teksten. Daarmee leggen we in de revisie nadruk op een aspect dat altijd al deel van de NBV-vertaalmethode was, maar dat het in de vertaalpraktijk soms heeft afgelegd tegen contextuele variatie. In de revisie zijn we alert op het signaleren van motieven in de tekst en zoeken we naar mogelijkheden om ze herkenbaar te maken, voor zover ze dat in de NBV nog niet zijn.

Twee overwegingen zijn daarbij van belang. Ten eerste richten we ons op woordherhalingen die *functioneel* zijn in de tekst, niet op toevallige en terloopse herhaling. Ten tweede blijft het inzicht van belang dat motieven in Nederlandse literatuur anders ingezet worden dan in de bijbelse geschriften. In de NBV is daarom steeds gezocht naar de *werking* van een motief: hoe werkt het in het origineel, en hoe geven we dat in natuurlijk Nederlands weer.

Binnen de mogelijkheden van de NBV-vertaalmethode zullen we daarom bij het reviseren scherp op motieven letten en die waar mogelijk en wenselijk alsnog herkenbaar in de vertaling tot uiting laten komen. Dit raakt aan het onderscheid tussen taalkenmerk en tekstkenmerk dat aan de basis ligt van de vertaalaanpak van de NBV (zie kader op pagina 30). De NBV beoogt wat er in de brontekst staat adequaat uit te drukken in natuurlijk Nederlands, waarbij tekstkenmerken waar mogelijk behouden blijven.⁴ Brontaalkenmerken horen niet door te klinken in deze vertaling, tekstkenmerken juist wel. Het uitgangspunt is

helder, maar er is ruimte voor discussie. Bepalen wat een tekstkenmerk is, is een zaak van interpretatie. De reacties op de NBV kunnen wat dat betreft nieuwe gezichtspunten aanreiken voor de afweging welke tekstelementen in de vertaling herkenbaar dienen te blijven.

Het bevorderen van motiefwerking door het beter zichtbaar maken van bepaalde vormen van concordantie versterkt het karakter van de NBV als literaire tekst, biedt de lezer meer aanknopingspunten voor bestudering van de thematiek van de teksten, en verscherpt het zicht op het 'eigene' van de teksten.

Voorbeeld Genesis 2:1-3

NBV ¹ Zo werden de hemel en de aarde in al hun rijkdom voltooid. ² Op de zevende dag had God zijn werk voltooid, op die dag rustte hij van het werk dat hij gedaan had. ³ God zegende de zevende dag en verklaarde die heilig, want op die dag rustte hij van heel zijn scheppingswerk.

NBVR ¹ Zo werden de hemel en de aarde in al hun rijkdom voltooid. ² Op de zevende dag had God zijn werk voltooid. Op de zevende dag rustte Hij van het werk dat Hij gedaan had. ³ God zegende de zevende dag en heiligde die, want op die dag rustte Hij van heel zijn scheppingswerk.

TAALKENMERK VERSUS TEKSTKENMERK

In Exodus 33:11 staat in de HSV: 'De HEERE sprak tot Mozes van aangezicht tot aangezicht.' Even verderop zegt God tegen Mozes dat hij Gods 'aangezicht' niet kan zien (vers 20, HSV). Mozes zal God van achteren mogen zien, 'maar Mijn aangezicht zal niet gezien worden.' (vers 23, HSV).

De tegenstrijdigheid die hierin doorklinkt is het gevolg van vertaalkeuzes. In vers 11 staat Hebreeuws idioom: *panièm èl panièm* (letterlijk 'gezicht naar gezicht'), dat in combinatie met 'spreken' in het Nederlands betekent: iemand 'persoonlijk spreken'. Idioom is eigen aan een taal, een taalkenmerk. In de NBV klinkt dat niet door in de vertaling, maar wordt het uitgedrukt in natuurlijk Nederlands: 'De HEER sprak persoonlijk met Mozes'.

In Exodus 33:20 en 23 werkt het anders. Hier gaat het om het (niet) zien van Gods gezicht. In andere teksten is de Hebreeuwse uitdrukking 'iemand's gezicht zien' idioom voor 'door iemand ontvangen worden' (zie bijv. 2 Samuel 14:24. Maar hier gaat het erom dat Mozes, als sterveling, Gods gezicht niet te zien kan krijgen; hij zal God alleen van achteren zien. Hier is Gods gezicht zien een functioneel tekstkenmerk dat in de vertaling moet doorklinken.

De 'zevende dag' wordt drie keer genoemd in vers 2-3, het is een bewuste herhaling van een motief in de tekst. De NBV kiest voor 'op die dag' omdat dit een vlottere formulering oplevert. Bij nader inzien is het goed mogelijk om de zevende dag drie keer te benoemen, op een manier die het in het Nederlands tot een mooie en formulaire manier van spreken maakt, passend bij de stijl van Genesis 1:1-2:3.

In de NBV wordt het werkwoord qaddeesj meestal met 'heiligen' vertaald; de voor Genesis 2:3 gekozen weergave, heilig verklaren, is in dat opzicht uitzonderlijk. De gebruikelijke weergave met 'heiligen' past hier echter goed, waarmee de vertaling van deze tekst wordt afgestemd op andere tekstplaatsen (zie principe 1).

Voorbeeld Ruth 2:12

NBV Nu was Noömi van de kant van haar echtgenoot Elimelech verwant aan een belangrijk man, die Boaz heette.

NBVR Nu was Noömi van de kant van haar echtgenoot Elimelech verwant aan een moedig en invloedrijk man, die Boaz heette.

Voorbeeld Ruth 3:11

NBV Iedereen in de stad weet immers dat je een bijzondere vrouw bent.

NBVR Iedereen in de stad weet immers dat je een moedige vrouw bent.

Boaz wordt in Ruth 2:1 getypeerd als een 'isj gibboor chajil; die twee laatste termen worden vaak samengenomen in de vertaling: 'een zeer vermogend man' (NBG-vertaling 1951) of 'een invloedrijk man' (NBV). Opvallend is dat Ruth in Ruth 3:11 óók met de term chajil wordt getypeerd: als een 'bijzondere/sterke/moedige' vrouw. Door nu voor Boaz en Ruth hetzelfde woord te kiezen, 'moedig', blijft dit motief werkzaam. Door daarnaast het woord gibboor, waarmee alleen Boaz wordt getypeerd, als 'invloedrijk' weer te geven, wordt zijn status goed onderstreept. En moedig? Het getuigt van moed om je over een verschoppeling te ontfermen; dat kost je iets (niet voor niets ziet de niet bij name genoemde man uit Ruth 4 ervan af). De link met de tijd van de Rechters (zie Ruth 1:1) maakt dit nog sprekender: dat is een tijdperk van helden, moedige strijders; daar plaatst het verhaal van Ruth een voorbeeld van een ander type heldhaftigheid tegenover.

Principe 3: wetenschappelijk draagvlak als leidraad

De NBV baseert zich op wetenschappelijke kennis – taalkundig, exegetisch, vertaalkundig, neerlandistiek. Een breed gebruikte bijbelvertaling dient daarbij gebaseerd te zijn op breed gedragen keuzes. Dit betekent dat de NBV zich in haar keuzes bij voorkeur moet laten leiden door wetenschappelijke consensus en meerderheidstandpunten,

en geen avontuurlijke wegen in moet slaan. We heroverwegen daarom de keuzes in de NBV die gebaseerd zijn op smal draagvlak en kiezen in omstreden gevallen bij voorkeur voor de wetenschappelijke meerderheidspositie. Dit principe biedt tevens een criterium voor het beoordelen van reacties en verbeteruggesties.

Voorbeeld Genesis 3:5

NBV God weet dat jullie de ogen zullen opengaan zodra je daarvan eet, dat jullie dan als goden* zullen zijn (noot: ook mogelijk is de vertaling: als God)

NBVR God weet dat jullie de ogen zullen opengaan zodra je daarvan eet, en dat jullie dan als God* zullen zijn (noot: ook mogelijk is de vertaling: als goden)

De keuze voor 'als God' ligt het meest voor de hand en wordt het breedst gedragen. Die verdient een plaats in de vertaling. De noot bij de tekst kan het alternatief noemen: 'als goden'.

Principe 4: toetsen van expliciteringen

Explicitering is inherent aan een doeltaalgerichte vertaling. Expliciteringen kunnen grammaticaal vereist zijn, ze kunnen voortvloeien uit het principe van natuurlijk Nederlands of nodig zijn voor de tekstuele begrijpelijkheid. Tegelijkertijd blijkt uit vele lezersreacties dat expliciete invullingen soms als storend worden ervaren. In de revisie toetsen we expliciteringen op noodzaak en wenselijkheid. Invullingen die als storend ervaren kunnen worden en die vanuit de NBV-methode niet als noodzakelijk of wenselijk kunnen gelden, kunnen worden teruggedraaid. In veel gevallen blijkt dat een minder ingevulde weergave ook de (literaire) kwaliteit van de tekst ten goede kan komen. Een open formulering laat iets over aan de verbeelding en interpretatie van de lezer.

Voorbeeld Genesis 1:2

NBV De aarde was nog woest en doods

NBVR De aarde was woest en doods

Het woordje 'nog' is een weergave van de conjunctie 'we' in het Hebreeuws, maar brengt een sterke invulling met zich mee. Het is een van de meest bekritiseerde woorden in de NBV. Het verdient de voorkeur om de tekst opener te formuleren.

Revisievoorbeeld

Het voorbeeld van Genesis 2:21-24 hieronder laat zien hoe de vier genoemde principes kunnen samenwerken.

NBV

²¹ Toen liet God, de HEER, de mens in een diepe slaap vallen, en terwijl de mens sliep nam hij een van zijn ribben weg; hij vulde die plaats weer met vlees. ²² Uit de rib die hij bij de mens had weggenomen, bouwde God, de HEER, een vrouw en hij bracht haar bij de mens. ²³ Toen riep de mens uit: ‘Eindelijk een gelijk aan mij, mijn eigen gebeente, mijn eigen vlees, een die zal heten: vrouw, een uit een man gebouwd.’

²⁴ Zo komt het dat een man zich losmaakt van zijn vader en moeder en zich hecht aan zijn vrouw, met wie hij één van lichaam wordt.

NBV-revisie

²¹ Toen liet de HEER God de mens in een diepe slaap vallen, en terwijl de mens sliep nam Hij een van zijn ribben weg, en Hij sloot het lichaam weer op die plaats. ²² Uit de rib die Hij bij de mens had weggenomen, bouwde de HEER God een vrouw en Hij bracht haar bij de mens. ²³ Toen riep de mens uit: ‘Dit is ze!’

Mijn eigen gebeente, mijn eigen vlees en bloed. Vrouw wordt zij genoemd, genomen uit een man.’

²⁴ Daarom maakt een man zich los van zijn vader en moeder en hecht hij zich aan zijn vrouw, en zij zullen één lichaam zijn.

Toelichting

[2:21] Waar de NBV de aanduiding Adonai Elohiem omzet in ‘God, de HEER’ kiest de revisie voor de Hebreeuwse volgorde ‘de HEER God’. Zo blijft er onderscheid tussen deze (bijzondere) combinatie en andere combinaties van godsnamen in het Oude Testament.

[2:21] De weergave in de NBV met ‘vullen’ is opvallend. Met ‘sluiten’ blijven we dichter bij de brontekst; ‘vlees’ wordt als gevolg daarvan ‘lichaam’. De puntkomma wordt vervangen door een komma, omdat zowel het wegnemen van de rib als het sluiten van het lichaam plaatsvindt tijdens de slaap van Adam.

[2:23] In dit vers is veel aan de hand. De NBV biedt in de eerste stiche een vergaande explicitering, ‘(een) gelijk aan mij’, die samenhangt met *kenègdo* (‘die bij hem past’) in 2:18 en 2:20. Daarnaast is ‘eindelijk’ een erg gemarkeerde weergave van ‘dit keer’ uit de brontekst. En ten slotte is het driemaal herhaalde ‘een’ (lees: één) weliswaar goed gevonden, maar ook verwarrend. We hebben gezocht naar een korte en krachtige weergave van de Hebreeuwse uitroep: ‘Dit is ze!’

De woordgroep ‘vlees uit mijn vlees’ uit de derde stiche geven we weer met ‘mijn eigen vlees en bloed’. Na het (letterlijke) ‘gebeente’, dat een link legt met de rib, komt zo ook de figuurlijke betekenis naar voren.

De nieuwe formulering volgt de weergave van deze verwantschapstermen elders in het Oude Testament (vgl. Genesis 37:27; Nehemia 5:5).

In de derde en vierde stiche heeft het Hebreeuws een woordspel van 'isja ('vrouw') en 'iesj ('man'). De NBV heeft dat gecompenseerd met het woordspel 'vrouw-gebouwd', maar daarbij is de werkwoordsvorm 'genomen' ingeruild voor 'gebouwd'. Met 'genomen' blijf je dichter bij de brontekst en is het woordspel: 'genoemd-genomen'. En zie ook het klankspel tussen 'bloed-genoemd'.

[2:24] Dit vers wordt in het Nieuwe Testament een paar keer geciteerd. Met 'daarom' in plaats van 'Zo komt het dat' is er meer afstemming. Bovendien kun je daardoor Genesis 2:24 behalve als etiologie nu ook als scheppingsintentie lezen.

Aan het slot van de zin heeft de brontekst een meervoudig subject. In de gereviseerde tekst komt dat meervoud terug. Soms is gezegd dat 'verlaten' beter zou zijn dan 'zich losmaken van'. Daarin gaat de revisie echter niet mee. Iemand 'verlaten' duidt (in het Nederlands) veelal op een definitieve breuk, dat is hier niet bedoeld. Bovendien biedt de NBV met 'losmaken' en 'hechten' een prachtige antonymie.

De sterke betrokkenheid van zo veel lezers maakt de revisie tot een bijzonder project.

De revisie als project

Bij de revisie van de NBV staat zorgvuldigheid voorop. Het betreft daarom een project van serieuze omvang. De vier besproken principes die de twee doelstellingen van de revisie, kwaliteit en bruikbaarheid, met elkaar verbinden, vormen het hart van de revisie. Tegelijk omvat het werk meer aspecten, die we in de komende tijd in *Met Andere Woorden* hopen te belichten. Alle boeken worden systematisch doorgenomen door een revisieteam van exegeten en neerlandici. Analyse van het tekstcorpus en voortschrijdend inzicht kunnen daarbij leiden tot verbeteringsuggesties van uiteenlopende aard.

Het ene boek vraagt meer wijzigingen dan het andere; soms gaat dat gelijk op met de hoeveelheid lezersreacties, maar niet altijd. Maat houden en balans zoeken zijn de sleuteltermen bij het revisiewerk. We bekijken per boek wat er nodig is en welke aanpak leidt tot verbetering. Dat leidt in het ene geval tot beperkt ingrijpen, in het andere geval tot substantieelere wijzigingen.

De sterke betrokkenheid van zo veel lezers en de vele binnengekomen opmerkingen en vertaalsuggesties maken de revisie tot een bijzonder

project. We realiseren ons dat de perfecte vertaling niet bestaat en dat we die ook niet tot stand zullen brengen. Wel hopen we met behulp van de talrijke lezerssuggesties en nieuwe vertaalinbreng een verbeterde versie van de NBV tot stand te brengen. ■

DR. M.J. DE JONG is werkzaam bij het Nederlands Bijbelgenootschap als hoofd Vertalen en bijbelwetenschap.

NOTEN

¹ In de Nederlandse context hebben we de afgelopen decennia verschillende voorbeelden van revisie gezien. In 1995 verscheen een herziening van de Willibrordvertaling (oorspronkelijk uit 1975), in 1996 verscheen een herziening van de Groot Nieuws Bijbel (oorspronkelijk uit 1983), in 2010 verscheen de Herziene Statenvertaling (die in 2016 zelf ook weer licht herzien werd) en in 2014 verscheen de herziening van de Naardense Bijbel (oorspronkelijk uit 2004).

² De vertaalmethode is het geheel van uitgangspunten, principes, vertaalregels en vertaalafspraken dat aan de basis ligt van deze vertaling. Wie zich erin wil verdiepen kan terecht bij de volgende publicaties: *Werk in Uitvoering*, NBG/KBS 1998, 215-253; *Werk in Uitvoering II*, NBG/KBS 2000, 363-392, *Werk in Uitvoering III*, NBG/KBS 2003, 206-261; Klaas Spronk, *Het verhaal van een vertaling*, 63-146, en Lourens de Vries, 'Het eigene van De Nieuwe Bijbelvertaling,' in: Klaas Spronk (e.a.), *De Bijbel Vertaald*, Zoetermeer 2007, 11-30.

³ Concreet gaat het hier vooral om het bijbelvertaalprogramma ParaText waarin we de revisie uitvoeren.

⁴ In *Werk in Uitvoering II*, 368-369, wordt een terechte nuancering geboden. Ten eerste is er soms twijfel en discussie óf iets een tekstkenmerk is of niet. En ten tweede lukt het gewoon lang niet altijd om een tekstkenmerk ook in de vertaling door te laten klinken zonder dat het een onnatuurlijk effect oplevert.

VERTALERS EN BEGELEIDINGSCOMMISSIE

De revisie van de NBV wordt uitgevoerd in opdracht en onder verantwoordelijkheid van het Nederlands en het Vlaams Bijbelgenootschap. De uitvoering ligt in handen van het vertaalteam van het Nederlands Bijbelgenootschap, bestaande uit Tineke Bol, Jaap van Dorp, Matthijs de Jong, Reinoud Oosting, Marja Verburg, Ilse Visser, Mirjam van der Vorm en Pieter Waalewijn.

De voorgestelde revisie-ingrepen worden getoetst door de begeleidingscommissie, bestaande uit:

- dr. Rieuwerd Buitenwerf, directeur Nederlands en Vlaams Bijbelgenootschap
- dr. Paul Kevers, directeur Vlaamse Bijbelstichting
- prof. dr. Eric Peels, hoogleraar Oude Testament, Theologische Universiteit Apeldoorn
- prof. dr. Wido van Peursen, hoogleraar Oude Testament, Vrije Universiteit
- prof. dr. Peter-Ben Smit, docent Nieuwe Testament en hoogleraar Contextuele Bijbelinterpretatie, Vrije Universiteit, hoogleraar oude katholieke kerkstructuur vanwege het Oud-Katholiek Seminarie aan de Universiteit Utrecht
- drs. Clazien Verheul, neerlandica en oud NBV-vertaler
- prof. dr. Lourens de Vries (voorzitter), hoogleraar Algemene Taalwetenschap en hoogleraar Bijbelvertalen, Vrije Universiteit

Het revisiewerk is van start gegaan begin 2017. De verwachting is dat het basiswerk – het doorwerken van alle boeken en voorbereiden van revisievoorstellen – in elk geval drie jaar in beslag zal nemen.

De Bijbel en de sterren

Deze zomer was ik in een land waar je 's nachts de sterren nog ziet. Staand op mijn Griekse balkon nam ik even de tijd om mijn ogen te laten wennen aan het oneindige uitzicht. Het leek wel alsof er elke seconde meer sterren verschenen. Dit zou ik vaker moeten doen, dacht ik toen. Want zo'n sterrenhemel is een mooie derde weg tussen kunstmatig licht en het duister. Er zijn triljarden sterren, maar in die veelvoud hebben we een soort overzichtelijkheid gecreëerd door over sterrenbeelden te praten. Als je je verloren voelt, kun je gaan zoeken naar de Grote Beer en het handjevol andere vormen dat je kent. Dat heeft iets troostrijks.

De Grieks-orthodoxe kerkjes die ik bezocht, hadden allemaal een koepel met een sterrenhemel. De muren, zuilen en plafonds waren volgeschilderd met iconen. Van de heiligen, legenden en bijbelverhalen (her)kende ik er vaak maar enkele, maar dat handjevol volstond. Zo keek ik een week lang zowel 's nachts als overdag bewonderend omhoog en vond ik af en toe wat houvast en herkenbaarheid.

Als je wat afstand neemt - en tijd om je ogen te laten wennen - kun je het leven zien als een eindeloos web van verhalen. Allemaal staan ze in verband met elkaar, maar geven ze ook licht van zichzelf. Ieder mensenleven is een duizelingwekkend spektakel. Als ik dat soms te veel en te groots vind, pak ik mijn favoriete bijbelverhalen erbij. Die fungeren dan als een soort sterrenbeelden: het aantal verhalen op de wereld is oneindig, maar als je dit handjevol kent, raak je niet verloren. Zo heb ik het verhaal van Jozef boven mijn bed hangen. En verderop in mijn slaapkamer de brandende braamstruik van Mozes. Juist die specifieke verhalen - de sterrenbeelden waarmee ik mij in mijn slaap omring - geven kleur en richting aan mijn leven. Zo kun je twee kanten op met het leven en het geloof. Je kunt je vergapen aan de uitgestrekte vergezichten waar elke keer weer nieuwe verhalen oplichten. Dat is wat ik als theoloog met plezier doe. Maar je kunt ook een handjevol lievelingsverhalen kiezen en je daaraan optrekken. Dat is wat ik als gelovige met hart en ziel doe. Beide wegen zijn ontzettend de moeite waard. Ze hebben allebei ook een prijs: liefdevolle aandacht en tijd. Tijd om je ogen te laten wennen aan perspectieven die niet alledaags zijn voor hen die leven in een wereld die maar doordraait, zich niet bewust van de zonnen in de hoogte. Maar die prijs is het geloof meer dan waard. Voor mij is de Bijbel een mooie derde weg tussen kunstmatig licht en het duister.

ALAIN VERHEIJ MA is schrijvend, sprekend en twitterend theoloog, lid van het Theologisch Elftal van Trouw en vaste gast bij De Ochtend, NPO Radio 1.

De revisie in beeld

Een proeve uit de gereviseerde tekst van de Nieuwe Bijbelvertaling

TEKST: De Nieuwe Bijbelvertaling gereviseerd.

Voor toelichting bij de wijzigingen zie: debijbel.nl/NBVrevisie

Genesis – NBV gereviseerd **De schepping van hemel en aarde**

1

¹ In het begin schiep God de hemel en de aarde.* ² De aarde was woest en doods, duisternis lag over de oervloed, en over het water zweefde Gods geest.*

³ God zei: ‘Er moet licht komen,’ en er was licht. ⁴ God zag dat het licht goed was, en Hij scheidde het licht van de duisternis; ⁵ het licht noemde Hij dag, de duisternis noemde Hij nacht. Het werd avond en het werd morgen. De eerste dag.

⁶ God zei: ‘Er moet midden in het water een gewelf komen dat de watermassa’s van elkaar scheidt.’ ⁷ God maakte het gewelf en scheidde het water onder het gewelf van het water erboven. Zo gebeurde het. ⁸ Hij noemde het gewelf hemel. Het werd avond en het werd morgen. De tweede dag.

⁹ God zei: ‘Het water onder de hemel moet naar één plaats stromen, zodat er droog land verschijnt.’ En zo gebeurde het. ¹⁰ Het droge noemde Hij aarde, het samengestroomde water noemde Hij zee. En God zag dat het goed was.

¹¹ God zei: ‘Overal op aarde moet jong groen ontkiemen: zaadvormende planten en alle soorten bomen die vruchten dragen met zaad erin.’ En zo gebeurde het. ¹² De aarde bracht jong groen voort: alle soorten zaadvormende planten en alle soorten bomen die vruchten droegen met

^(1:1) *In het begin schiep God de hemel en de aarde* – Ook mogelijk is de vertaling: ‘Toen God begon met het scheppen van de hemel en de aarde, [...]’.

^(1:2) *En over het water zweefde Gods geest* – Gods geest, of: ‘Gods adem’ of ‘Gods wind’. Ook mogelijk is de vertaling: ‘een hevige wind waaide over het water’.

zaad erin. En God zag dat het goed was.¹³ Het werd avond en het werd morgen. De derde dag.

¹⁴ God zei: 'Er moeten lichten aan het hemelgewelf komen om de dag te scheiden van de nacht. Ze moeten dienen als tekens die de feesten aangeven, en de dagen en de jaren,¹⁵ en ze moeten dienen als lampen aan het hemelgewelf, om licht te geven op de aarde.' En zo gebeurde het.¹⁶ God maakte de twee grote lichten, het grootste om over de dag te heersen, het kleinere om over de nacht te heersen, en ook de sterren.¹⁷ Hij plaatste ze aan het hemelgewelf om licht te geven op de aarde,¹⁸ om te heersen over de dag en de nacht en om het licht te scheiden van de duisternis. En God zag dat het goed was.¹⁹ Het werd avond en het werd morgen. De vierde dag.

²⁰ God zei: 'Het water moet wemelen van levende wezens, en boven de aarde, langs het hemelgewelf, moeten vogels vliegen.'²¹ En God schiep de grote zeemonsters en alle soorten levende wezens waarvan het water wemelt, en alle soorten vogels, alles wat vleugels heeft. En God zag dat het goed was.²² God zegende ze met de woorden: 'Wees vruchtbaar en word talrijk en vul het water van de zee. En ook de vogels moeten talrijk worden, overal op aarde.'²³ Het werd avond en het werd morgen. De vijfde dag.

²⁴ God zei: 'De aarde moet alle soorten levende wezens voortbrengen: alle soorten vee, kruipende dieren en wilde dieren.' En zo gebeurde het.

²⁵ God maakte alle soorten in het wild levende dieren, alle soorten vee en alle soorten dieren die op de aardbodem rondkruipen. En God zag dat het goed was.

²⁶ God zei: 'Laten Wij mensen maken die ons evenbeeld zijn, die op Ons lijken; zij moeten heersen over de vissen van de zee en de vogels van de hemel, over het vee, over de hele aarde en over alles wat daarop rondkruipt.'

²⁷ God schiep de mens als zijn evenbeeld, als evenbeeld van God schiep Hij hem, mannelijk en vrouwelijk schiep Hij de mensen.²⁸ Hij zegende hen en zei tegen hen: 'Wees vruchtbaar en word talrijk, bevolk de aarde en breng haar onder je gezag: heers over de vissen van de zee, over de vogels van de hemel en over alle dieren die op de aarde rondkruipen.'²⁹

Ook zei God: 'Hierbij geef Ik jullie alle zaaddragende planten en alle vruchtbomen op de aarde; dat zal jullie voedsel zijn.'³⁰ Aan de dieren die in het wild leven, aan de vogels van de hemel en aan de levende wezens die op de aarde rondkruipen, geef Ik alle groene planten tot voedsel.' En zo gebeurde het.³¹ God zag alles wat Hij had gemaakt: het was zeer goed. Het werd avond en het werd morgen. De zesde dag.

2

¹ Zo werden de hemel en de aarde in al hun rijkdom voltooid.² Op de zevende dag had God zijn werk voltooid. Op de zevende dag rustte Hij van het werk dat Hij gedaan had.³ God zegende de zevende dag en heiligde die, want op die dag rustte Hij van heel zijn scheppingswerk.

De brief aan de Hebreëen – NBV gerevisieerd De Zoon verheven boven de engelen

1

¹ Op velerlei wijzen en langs velerlei wegen heeft God in het verleden tot de voorouders gesproken door de profeten; ² nu, aan het einde van de tijd, heeft Hij tot ons gesproken door zijn Zoon, die Hij heeft aangesteld als erfgenaam van alles wat bestaat, en door wie Hij de wereld geschapen heeft.

³ Hij straalt Gods luister uit, Hij is zijn evenbeeld, met zijn machtig woord draagt Hij alles wat bestaat. Hij heeft, na de reiniging van de zonden te hebben voltrokken, plaatsgenomen aan de rechterzijde van Gods hemelse majesteit, ⁴ ver verheven boven de engelen omdat Hij een eerbiedwaardiger naam geërfd heeft dan zij. ⁵ Tegen wie van de engelen heeft God immers ooit gezegd:

‘Jij bent mijn Zoon,
Ik heb Je vandaag verwekt?’

Of:

‘Ik zal een Vader voor Hem zijn,
en Hij voor Mij een Zoon?’

⁶ En verder zegt Hij als Hij de eerstgeborene de wereld binnenleidt:
‘Laten al Gods engelen Hem aanbidden.’

⁷ Over de engelen zegt God:
‘Hij maakt zijn engelen tot windvlagen,
en zijn dienaren tot een vlammend vuur.’

⁸ Maar tegen de Zoon zegt Hij:
‘God, uw troon houdt stand tot in alle eeuwigheid,
en de scepter van het recht is de scepter van uw koningschap.
⁹ Gerechtigheid hebt U liefgehad en onrecht gehaat;
daarom, God, heeft uw God U gezalfd
met vreugdeolie, als enige uit uw kring.’

¹⁰ En ook:
‘In het begin hebt U, HEER, de aarde gegrondvest,
en de hemel is het werk van uw handen.
¹¹ Zij zullen vergaan, maar U houdt stand,
ze zullen als een gewaad verslijten,
¹² als een mantel zult U ze oprollen,
als een gewaad zullen ze worden verwisseld;
maar U blijft dezelfde, en uw jaren zullen geen einde nemen.’

¹³ Tegen wie van de engelen heeft Hij ooit gezegd:
‘Neem plaats aan mijn rechterhand,
tot Ik van je vijanden een bank voor je voeten heb gemaakt?’

¹⁴ Zijn zij niet allen dienende geesten, uitgezonden om hen bij te staan die de redding als erfenis zullen ontvangen?

Voor toelichting bij de wijzigingen zie: debijbel.nl/NBVrevisie

Tora in het boek Jesaja

Kanttekeningen bij de vertaling van Jesaja 51:4b en 7

JAAP DEKKER

Het Hebreeuwse woord tora kan op verschillende manieren worden vertaald. In het algemeen betekent het 'onderricht', maar tora kan ook als 'wet' worden vertaald. Dat laatste is gebruikelijk als het om de Tora van Mozes gaat. Het boek Jesaja spreekt ook over tora, maar nergens ziet dat op de Wet van Mozes. Toch vertalen de Nieuwe Bijbelvertaling en de Bijbel in Gewone Taal tora in Jesaja 51:4b en 7 met 'wet' of 'wetten'. In dit artikel wordt een andere vertaling voorgesteld die ook de samenhang met Jesaja 2:3b beter zichtbaar maakt. In beide teksten gaat het om de onderwijzing van Gods reddende gerechtigheid. Dat is tora waarvoor alle volken in Sion terecht kunnen, bij de HEER zelf.

📷 Jesaja 1:26–2:21, uit: The Great Isaiah Scroll MS A (1QIsa), boekrol uit de 1e eeuw na Christus, gevonden in Qumran. Israel Museum, Shrine of the Book.

Het Hebreeuwse woord *tora* wordt vaak als ‘wet’ vertaald. In die betekenis komen we het ook tegen in Jesaja 51:4b en 7 in de Nieuwe Bijbelvertaling en de Bijbel in Gewone Taal. Maar een exegetische blik op Jesaja laat zien dat de term *tora* in dit boek een andere betekenis heeft.

In het tweede hoofdstuk van het boek Jesaja staat een prachtig visioen over de tempelberg. De volken besluiten om op te trekken naar Gods tempel. Niet met vijandige bedoelingen, maar om zich door de HEER te laten onderwijzen. Gelijk hebben ze, volgens deze profetie, want ‘Vanaf de Sion klinkt zijn onderricht, vanuit Jeruzalem spreekt de HEER’ (Jesaja 2:3b, NBV). Dit woord eechoot na in een profetie uit Jesaja 51, maar in plaats van naar Sion verwijst de HEER in deze profetie naar zichzelf: ‘De wet vindt zijn oorsprong in mij, en mijn recht zal een licht zijn voor alle volken’ (Jesaja 51:4b, NBV). Dat deze bijbelwoorden op elkaar betrokken zijn, laat de Hebreeuwse tekst van de beide eerste versheften onmiddellijk zien:

Jes. 2:3b: *ki mitsiyyon teetsee tora* – ‘want *tora* gaat uit van Sion’

Jes. 51:4b: *ki tora me’itti teetsee* – ‘want *tora* gaat uit van Mij’

Opmerkelijk is dat de NBV het woord *tora* de eerste keer met ‘onderricht’ vertaalt en de tweede keer met ‘wet’. De BGT laat een soortgelijk verschil zien:

Jes. 2:3b: ‘Op de berg Sion zullen we de woorden van de HEER horen. Hij zal tegen ons spreken vanuit Jeruzalem.’

Jes. 51:4b: ‘Ik heb jullie mijn wetten gegeven. De regels die ik gegeven heb, zijn een voorbeeld voor alle volken.’

De NBG-vertaling 1951 en de Herziene Statenvertaling vertalen het woord *tora* beide keren met ‘wet’, waarbij ondanks het ontbreken van het lidwoord in Jesaja 2:3 zelfs van ‘de wet’ wordt gesproken, terwijl er in Jesaja 51:4 gekozen is voor ‘een wet’. Het voordeel van deze vertalingen is dat de samenhang tussen beide teksten nog kan worden opgemerkt, temeer omdat tweemaal sprake is van het ‘uitgaan van de/een wet’. Maar de vraag moet worden gesteld wat het boek Jesaja met *tora* bedoelt en of een vertaling met ‘wet’ daar recht aan doet. De New Revised Standard Version geeft het woord *tora* in Jesaja 2:3 weer als ‘instruction’, en in Jesaja 51:4, min of meer synoniem, als ‘teaching’. Wat Jesaja 2:3 betreft is de NBV daarmee in overeenstemming door van ‘onderricht’ te spreken. In dit artikel wil ik betogen dat het woord *tora* ook in Jesaja 51:4 beter met ‘onderricht’ in plaats van ‘wet’ (NBV) of ‘wetten’ (BGT) kan worden vertaald.¹

Profetische onderwijzing

De gemiddelde bijbellezer zal ‘wet’ opvatten als een verwijzing naar de Wet van Mozes, maar het is de vraag of dat klopt. In elk geval bevat het boek Jesaja geen enkele expliciete verwijzing naar de Wet van Mozes of naar Gods openbaring op de Sinai. Hetzelfde geldt overigens voor de andere profetenboeken.² De enige uitzondering is het slot van het boek Maleachi. De profetische geschriften eindigen daar met de oproep: ‘Houd je aan het onderricht (*tora*) van Mozes, mijn dienaar, aan wie ik op de Horeb regels (*choeqqim*) en wetten (*mispatim*) heb gegeven die gelden voor heel Israël’ (Maleachi 3:22, NBV).

Tora verwijst in Jesaja nooit naar de Wet van Mozes.

Kenmerkend voor het boek Jesaja is dat het woord *tora* daarin nooit een lidwoord heeft of met Mozes wordt verbonden. Dat is anders dan in boeken als Deuteronomium en Kronieken. In de bijbelwetenschap is er daarom een vrij brede consensus dat *tora* in het boek Jesaja niet als verwijzing naar de Wet van Mozes moet worden opgevat, maar ‘instructie’ of ‘onderwijzing’ betekent. Specifiek gaat het om *profetische* onderwijzing. Een prachtig voorbeeld van zo’n profetische onderwijzing is te vinden in 1 Samuël 15:22-23: ‘Schept de HEER meer behagen in offers dan in gehoorzaamheid? Nee! Gehoorzaamheid is beter dan offers, volgzzaamheid is beter dan het vet van rammen. Weerspanningheid is even erg als toverij, en eigenzinnigheid is even slecht als afgodendienst’ (NBV).

Dat het ook in het boek Jesaja om *profetische* onderwijzing gaat, blijkt al in Jesaja 1:10, de eerste keer dat het woord *tora* in Jesaja voorkomt. In Jesaja 1:10 staat het – net als in Jesaja 2:3 – parallel met ‘het woord van de HEER’, waaraan de profeet in de volgende verzen ook onmiddellijk invulling geeft, uitmondend in de profetische *tora*: ‘Vermijd alle kwaad en leer goed te doen. Zoek het recht, houd tirannen in toom, bied wezen bescherming, sta weduwen bij’ (Jesaja 1:16b-17, NBV).

Tora-redactie?

In de afgelopen 25 jaar hebben enkele bijbelwetenschappers de stelling verdedigd dat het woord *tora* in het boek Jesaja *in zijn huidige canonieke vorm* wel degelijk als een verwijzing naar de Wet van Mozes moet worden gezien, ook wanneer de oorspronkelijke betekenis in de afzonderlijke teksten een andere zou zijn. Dit wordt een ‘semantische transformatie’ genoemd. We moeten het boek Jesaja nu immers lezen in samenhang met het geheel van de Schrift. Ook de latere redacteuren van het boek Jesaja zouden de Wet van Mozes in gedachten hebben gehad. Dat zou uit Jesaja 8:20 en 24:5 kunnen blijken.³

Bovendien, wanneer in Jesaja 2:3 over de berg Sion wordt gezegd dat de volken daarheen optrekken omdat er van deze berg *tora* uitgaat, dan wordt Sion daarmee feitelijk een Sinai voor de volken.⁴ Een enkele bijbeluitlegger ziet de redactie van het boek Jesaja zelfs in directe samenhang met de pogingen van Ezra om het volk Israël aan de hand van de Wet van Mozes tot een heilige gemeenschap te vormen. Ook wanneer het woord *tora* in de oorspronkelijke teksten van het boek Jesaja als profetische onderwijzing bedoeld is, zou het effect van de eindredactie zijn dat het woord *tora* nu ‘een eigen hermeneutisch leven’ heeft gekregen.⁵

Als uitvloeisel van deze gedachtegang is er recent voor gepleit om het woord *tora* in het boek Jesaja niet meer met ‘instructie’ maar met ‘wet’ te vertalen. Dit pleidooi gaat samen met de hypothese dat het boek Jesaja net als het boek Jeremia een ingrijpende Tora-redactie zou hebben ondergaan, met als doel een lezing van Jesaja in het licht van de Mozaïsche Tora te bevorderen.⁶

In dit deel van Jesaja ziet tora op de onderwijzing van Gods reddende gerechtigheid.

Jesaja 8:20 en 24:5

Een zwakke plek in deze hypothese is dat het woord *tora* slechts twaalf keer voorkomt in het boek Jesaja en dat dit toch omvangrijke bijbelboek geen enkele duidelijk herkenbare zinspeling op het wetboek van Mozes bevat. Alleen Jesaja 8:20 en 24:5 worden soms als mogelijke zinspelingen gezien.

In Jesaja 24:5 wordt echter het meervoud *torot* gebruikt: ‘De aarde is door haar bewoners ontheiligd: zij hebben de voorschriften overtreden, zijn aan de wetten voorbijgegaan en hebben het eeuwig verbond verbroken’ (NBV). Het meervoud *torot* sluit uit dat hier de Tora van Mozes als een inmiddels vaststaand corpus bedoeld is.⁷ Bovendien wijst de parallel met ‘het eeuwige verbond’ op het verhaal van de zondvloed. Dat betekent dat *torot* hier veeleer betrekking heeft op de Noachitische wetten (zie Genesis 9:1-7).

Wat Jesaja 8:20 betreft is de situatie niet echt duidelijk: ‘ga dan alleen af op dit onderricht, op mijn getuigenis. Spreek uitsluitend volgens deze woorden, waartegen geen bezwering bestand is’ (NBV). Dit vers wordt meestal gezien als van een latere hand afkomstig en geïnspireerd op vers 16: ‘Bewaar mijn getuigenis zorgvuldig, verzegel dit onderricht in mijn leerlingen’ (NBV). Hoe dit ook zij, dit ene vers biedt een te zwakke basis om de hypothese van een Tora-redactie van het boek Jesaja te kunnen dragen.

Bovendien zouden van een dergelijke redactie dan meer sporen gevonden moeten kunnen worden, zoals het gebruik van het lidwoord bij *tora* of een expliciete verbinding met de naam van Mozes. Ook zouden vooral in het laatste deel van boek Jesaja meer aanwijzingen verwacht mogen worden, omdat redacteuren doorgaans niet alleen aan het begin, maar ook aan het einde van een boek het meest duidelijk hun sporen nalaten. Maar het woord *tora* komt in Jesaja 56-66 zelfs in het geheel niet voor.

Recht en gerechtigheid

In Jesaja 51:4b wordt *tora* in parallel met ‘mijn recht’ (*misjpati*) gebruikt: ‘De wet vindt zijn oorsprong in mij, en mijn recht zal een licht zijn voor alle volken’ (NBV). Even verderop in vers 7a is voor een andere parallel gekozen: ‘gerechtigheid’ (*tsèdèk*): ‘Luister naar mij, jullie die mijn gerechtigheid kennen, volk dat mijn wet in het hart draagt’ (NBV). Deze beide parallellen komen we ook tegen in Jesaja 42:4 en 21. In het tweede deel van het boek Jesaja hebben de woorden ‘recht’ en ‘gerechtigheid’ een specifieke betekenis. Het gaat niet over de juiste manier van handelen, maar over de uitkomst van het proces dat God tegen de goden van de volken heeft aangespannen, namelijk dat hij de ene en enige God is die de geschiedenis leidt. De Knecht van de HEER is geroepen om dit ‘recht’ op aarde te doen zegevieren.⁸ Ook het werkwoord *jatsa*, ‘uitgaan’, in Jesaja 42:1, 3 en 51:4 wijst niet op het bekendmaken van *tora* en ‘recht’ als morele onderwijzing, maar op het realiseren van *tora* en ‘recht’ als bewijs voor de unieke soevereiniteit van de HEER. Deze teksten hebben geen betrekking op de Tora van Mozes. In dit deel van het boek Jesaja ziet *tora* op de onderwijzing van Gods reddende gerechtigheid.⁹

Canoniek perspectief

Het is opmerkelijk dat het boekdeel van de Profeten, dat volgens de indeling van de Hebreeuwse canon direct volgt op de Tora, begint én eindigt met een expliciete vermelding van de Tora van Mozes (Jozua 1:7-8 en Maleachi 3:22). Om die parallel duidelijk uit te laten komen, verdient het de voorkeur om in Maleachi 3:22 niet te spreken van ‘onderricht’ (‘Houd je aan het onderricht van Mozes, mijn dienaar’, NBV), maar van ‘wet’: ‘Houd je aan de Wet van Mozes, mijn dienaar’. Dit slot van het boek Maleachi zal niet toevallig zijn, maar betekent dat de Profeten als geheel niet tegen de Tora van Mozes mogen worden uitgespeeld.¹⁰ Vanuit het perspectief van de canon zullen de Wet en de Profeten uiteindelijk dus in overeenstemming met elkaar moeten worden gelezen.¹¹

In dit perspectief kan het heel zinvol zijn om de openbaring van *tora* voor de volken op de berg Sion (Jesaja 2:3) te duiden naar analogie van de openbaring van *tora* voor Israël op de berg Sinai.¹² Als we maar scherp voor ogen houden dat *tora* in het boek Jesaja zelf nergens expliciet met Mozes en de Sinai in verbinding wordt gebracht, en dus ook beter niet met ‘wet’ kan worden weergegeven.

Vertaalsuggesties

Concluderend stel ik vast dat de vertaling van *tora* in Jesaja 51:4b met ‘wet’ (NBV) of ‘wetten’ (BGT) voor misverstand vatbaar is. Niet alleen raakt de samenhang met Jesaja 2:3b door deze vertaling buiten beeld, maar bijbellezers zullen bij deze woorden ten onrechte denken aan de Wet van Mozes. Daarom is het beter om het spoor van bijvoorbeeld de New Revised Standard Version te volgen en het woord *tora* ook in Jesaja 51:4b met ‘onderwijzing’ of een vergelijkbaar woord te vertalen.

Voor de komende revisie van de NBV stel ik de volgende vertaling van Jesaja 51:4b voor:

Want van mij gaat onderricht uit, en mijn recht zal een licht zijn voor alle volken.

De vertaling van Jesaja 51:7a kan eenvoudig worden aangepast:
volk dat mijn onderricht in het hart draagt.

Mocht het in de toekomst tot een revisie van de BGT komen, dan zou mijn voorstel voor Jesaja 51:4b zijn:

Ik heb jullie lessen gegeven.

Dit naar analogie van de vertaling van *tora* in Jesaja 8:16, 20 en 42:4b, 24. Voor Jesaja 51:7a stel ik voor:

Jullie denken veel aan mijn lessen.

Ter wille van het signaleren van de samenhang zou ook in Jesaja 2:3b het woord ‘lessen’ kunnen worden gebruikt:

Op de berg Sion zullen we lessen van de HEER horen.

De vervanging van ‘de wetten van de HEER’ door ‘de lessen van de HEER’ ligt ook in Jesaja 30:9b dan voor de hand.

Ten slotte

Tekstueel en inhoudelijk zijn Jesaja 2:3b en 51:4b op elkaar betrokken. Het prachtige visioen over de tempelberg uit Jesaja 2:1-4 bereidt de bijbellezer alvast voor op wat in het tweede deel van het boek zal worden uitgewerkt: voor *tora*, de onderwijzing van Gods reddende gerechtigheid, moeten alle volken bij de HEER in Sion zijn. In vergelijking met de Tora van Mozes legt het boek Jesaja hiermee een eigen accent. ■

DR. J. DEKKER is bijzonder hoogleraar Bijbelonderzoek en identiteit op de Henk de Jong-leerstool aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn en predikant van de Nederlands Gereformeerde Kerk te Enschede.

NOTEN

- ¹ Voor een meer uitgebreid betoog, zie J. Dekker, 'The Concept of Torah in the Book of Isaiah' in: K. Spronk & H. Barstad (eds.), *Torah and Tradition. Papers Read at the Joint Meeting of the Society for Old Testament Studies and the Oud-testamentische Werkgezelschap, Edinburgh* 2015, OTS 70, Leiden 2017, 118-134.
- ² Zie J.C. Halton, 'Law' in: M.J. Boda & J.G. McConville (eds.), *Dictionary of the Old Testament. Prophets*, Downers Grove 2012, 493-501 (494). Behalve Maleachi 3:22 spreekt geen van de profetenboeken expliciet van 'de Wet van Mozes', maar in sommige profetische teksten lijkt het woord *tora* wel naar de Wet van Mozes te verwijzen (bijv. Jeremia 44:10).
- ³ G.T. Sheppard, 'The Book of Isaiah: Competing Structures according to a Late Modern Description of its Shape and Scope' in: F.H. Lovering jr. (ed.), *SBL Seminar Papers 1992*, Atlanta 1992, 549-582. Zie ook zijn 'The "Scope" of Isaiah as a Book of Jewish and Christian Scriptures' in: R.F. Melugin & M.A. Sweeney (eds.), *New Visions of Isaiah* (JSOTS, 214), Sheffield 1996, 257-281 (m.n. 274-281).
- ⁴ I. Fischer, *Tora für Israel – Tora für die Völker* (SBS, 164), Stuttgart 1995, 57.
- ⁵ M.A. Sweeney, 'The Book of Isaiah as Prophetic Torah' in: Melugin & Sweeney (eds.), 50-67.
- ⁶ R.E. Clements, 'The Meaning of Torah in Isaiah 1-39' in: J.G. McConville & K. Möller (eds.), *Reading the Law*, Fs. G.J. Wenham, New York/London 2007, 59-72.
- ⁷ Een Qumran-handschrift (4Q_{Isa}^a) en de Septuaginta hebben wel een enkelvoud.
- ⁸ Vgl. U. Berges, *Jesaja 40-48* (HThKAT), Freiburg 2008, 226 en 233.
- ⁹ Zie Dekker, 131-132.
- ¹⁰ A.E. Hill, *Malachi* (AncB, 25D), New York, 1998, 365-366.
- ¹¹ E. Zenger et al., *Einleitung in das Alte Testament*, Stuttgart 2004⁵, 586.
- ¹² Vgl. A. Groenewald, 'The significance of Torah (Isa 2:3) within Isaiah 2:1-5. The Relationship of the First Overture (1:1-2:5) to the Book's Conclusion (Isa 65-66)' in: *OTE* 26/3 (2013), 695-717.

Joden of Judeeërs?

Hoe moeten we *Ioudaioi* vertalen: als 'Joden' of als 'Judeeërs'? De Naardense Bijbel koos voor 'Judeeërs'; een keuze die Matthijs de Jong betwistte in het vorige nummer van dit blad. Pieter Oussoren en Martin de Boer reageren.

Ik ben Matthijs de Jong erkentelijk voor zijn mooie, uitgewogen en vriendelijke artikel over deze kwestie. Vanuit de Naardense Bijbel zijn destijds een paar handschoenen uitgeworpen in bijbelvertaalland. Ik ben blij dat mijn belangrijkste handschoen, het woordje 'Judeeërs', nu is opgepakt. Er blijken meer pleitbezorgers voor deze vertaling te zijn dan ik wist, dus ik voel me ook meer gesteund in mijn keuze, – die overigens in 2004 nog niet zo duidelijk was als in de recente drukken van de Naardense Bijbel. Aanvankelijk had ik nog heel wat 'Joden' in mijn tekst, en geleidelijk ben ik gekomen tot de bijna algemene vertaling 'Judeeërs', wél wetend dat ik daarmee geen voer meer lever aan antisemieten, maar dat – net als bij de algemene vertaling 'Joden' – exegese nodig blijft om vast te stellen in welke zin van Judeeërs wordt gesproken. Maar ik heb liever enige verwarring vóóraf dan pogingen tot ontgifting achteraf, als die al ondernomen worden.

Vaak heb ik op Beloken Pasen vrij. Ik ga graag naar de kerk, dan ook, hoewel er gaat worden voorgelezen dat Jezus' (joodse) leerlingen de deuren gesloten hadden 'uit vrees voor de Joden'. In hun preken zwijgen alle collega's daarover als het graf. Een enkeling wil niet geheel zwijgen: 'Dat Joden gevaarlijk zijn, zoals Johannes dacht, daar denken wij nu heel anders over ...' God beware me!

De weergave van *Ioudaioi* met 'Joodse leiders' vind ik een sympathieke poging tot ontgifting van de vertaling, maar niet overtuigend: misschien wordt het hier en daar wel bedoeld, maar het staat er niet, terwijl het er wel had kunnen staan. De Duitse *Bibel in gerechter Sprache* heeft bij voorkeur in plaats van Joden 'andere jüdische Leute'. Een groep medepredikanten daagde mij laatst uit: 'Als de bijbelgenootschappen overgaan op "andere joodse mensen", doe je dan mee of niet?' Misschien was het overijld, maar voor een consensus doe ik veel. Ik heb gezegd: 'Ja, dan doe ik mee!' Het is een goed compromis: 'joods' blijft erin en het gif (als zouden Jezus en zijn leerlingen zelf geen Joden zijn) is er niet. Ik zie uit naar een studie van Matthijs over de vertaling van *Jehoedim* en *Ioudaioi* in de *Bibel in gerechter Sprache*.

Wie weet waar we uitkomen!

PIETER OUSSOREN is vertaler van de Naardense Bijbel en werkt aan een Nederlandse vertaling van de Septuaginta

‘Judeeërs’ is een misplaatste vertaling

Welke vertaling doet het meeste recht aan de betekenis van het begrip *Ioudaioi* in het Nieuwe Testament, het evangelie volgens Johannes in het bijzonder – Judeeërs (bewoners van Judea) of Joden (een etnische groep die zich overal in de Hellenistische wereld bevond, ook buiten de grenzen van Judea)? Matthijs de Jong laat zien dat de betekenis ‘Joden’ gangbaar werd in de eeuwen voor Christus. De vertaling ‘Joden’ voor het begrip *Ioudaioi* in het Nieuwe Testament is als gevolg de meest voor de hand liggende keuze. Verder geeft De Jong terecht aan dat de etnische strekking van ‘Joden’ onlosmakelijk verbonden was met een religieuze. Het joodse volk kenmerkte zich door een bepaalde religieuze levenswijze, met name ‘geloof in de God van de vaders, de Tora, besnijdenis, kosjer eten, sabbat’ et cetera. De aanduiding *Ioudaioi* in de Tweede Tempelperiode hield dus een ‘overkoepelende, gedeelde etnisch-religieuze identiteit’ in, aldus De Jong.

De Jong neemt de Naardense Bijbel van Pieter Oussoren op de korrel omdat Oussoren de vertaling ‘Judeeërs’ overal in het Nieuwe Testament hanteert en deze keuze rechtvaardigt met een beroep op het Johannes-evangelie. Op het eerste gezicht lijken de *Ioudaioi* in het Johannes-evangelie bewoners van Judea te zijn, in tegenstelling tot Galileeërs als Jezus en zijn volgelingen. Bij nader inzien echter blijkt deze tweedeling niet te kloppen. Jezus zelf wordt tot het volk van de *Ioudaioi* gerekend (Johannes 4:9, 22; 18:35) en er zijn ook *Ioudaioi* in Galilea (Johannes 6:41, 52). De *Ioudaioi* in Johannes zijn allemaal Joden en die hoeven niet per se in Judea te wonen of daar vandaan te komen. De Jong laat overtuigend zien waarom de vertaling ‘Judeeërs’ misplaatst en misleidend is. De vraag of Johannes anti-Joods is wordt in elk geval niet geholpen of opgelost door een vertaling die het evangelie en zijn hedendaagse lezers in bescherming wil nemen.

Omdat zowel Jezus als zijn volgelingen en tegenstanders allemaal Jood zijn in de etnische zin van het woord, draait het conflict in Johannes om de religieuze dimensie van hun gedeelde joodse identiteit. Dat komt vooral tot uitdrukking in hoofdstuk 9 waar de leiders onder ‘de Joden’, hier farizeeën genoemd (Johannes 9:13, 15, 16), zichzelf aanduiden als ‘leerlingen van Mozes’, in uitdrukkelijke tegenstelling tot ‘de leerlingen van *die vent*’, Jezus (Johannes 9:28; eigen vertaling). Of hun woonplaats wel of niet Judea was doet er helemaal niet toe.

PROF. DR. MARTIN C. DE BOER is emeritus hoogleraar Nieuwe Testament aan de Vrije Universiteit te Amsterdam

Zoon van David, zoon van Abraham

*Een exegetische
schets bij de
stamboom van
Jezus in Matteüs 1*

PETER-BEN SMIT

Dit artikel biedt een exegetische schets bij het geslachtsregister van Jezus, dat in Matteüs 1 het geboorteverhaal voorbereidt. Achter de namen in de stamboom gaan verhalen schuil die meeklinken. Er is altijd veel aandacht geweest voor de vrouwen die in Jezus' stamboom genoemd worden, maar ook David en Abraham spelen een belangrijke rol. Het nadrukkelijk beschrijven van Jezus als zoon van David en Abraham roept herinnering op aan de geboortes van hun andere kinderen. Dat werpt een nieuw licht op het geslachtsregister van Jezus en het daarop volgende geboorteverhaal.

Matteüs 1 is een van de teksten die in de aanloop naar Kerst een belangrijke rol spelen. Dit hoofdstuk beschrijft Jezus' geboorte, voorafgegaan door een geslachtsregister. Er was altijd al aandacht voor de vrouwen in de stamboom van Jezus, maar wat hebben de namen van de twee mannen waarmee de lijst begint, Abraham en David, ons te zeggen?

De stamboom van Jezus in het Matteüs-evangelie is, meer nog dan die in het Lucas-evangelie, een onuitputtelijke bron van exegetische discussie. Het past goed bij het genre van de tekst, die op een bijzonder gecomprimeerde en welhaast gecodeerde manier een grote hoeveelheid informatie doorgeeft. De namen roepen bepaalde 'interteksten' op die je moet kennen om het geraamte van de stamboom wat vlees aan de botten te geven. Bijzondere aandacht is altijd uitgegaan naar de vrouwen die genoemd worden in de genealogie van Jezus in het Matteüs-evangelie.¹ Maar ook de twee mannen die aan het begin genoemd worden, Abraham en David, zijn opvallend. In wat hier volgt, zal ik proberen een vaak minder belicht verband te leggen tussen juist deze twee mannen en vijf vrouwen of tenminste: ze allen te verbinden met de perikoop waarop de genealogie voorbereidt: het korte geboorteverhaal. Om hierop voor te bereiden schets ik eerst de contouren van veel voorkomende interpretaties van de vrouwen en de twee mannen. Daarna ga ik nader in op twee interteksten die door het beschrijven van Jezus als zoon van Abraham en zoon van David opgeroepen worden: de geboorteverhalen van Isaak en Salomo.

Opvallende vrouwen en mannen

Tamar, Rachab, Ruth en 'die van Uria', zijn, samen met Maria, in een *all male* stamboom vijf opvallende vrouwelijke verschijningen, die ook het syntactische ritme van de stamboom onderbreken doordat ze ingevoegd worden. Even opvallend zijn David en Abraham: ze worden er aan het begin van de stamboom uitgelicht en Jezus wordt met nadruk als hun 'zoon', dat wil zeggen afstammeling, neergezet.

Meestal wordt de uitspraak over David en Abraham gezien in het licht van wat deze twee personen symboliseerden in het denken van Israël. David staat dan voor het koningschap en het volk Israël als hechte eenheid, met een wat antagonistische relatie tot de buitenwereld. Jezus van David laten afstammen suggereert dat Jezus iets te maken zal hebben met Israël als volk – hóe dat zijn beslag zal krijgen, dat zal nog moeten blijken. Als lezers 'Christus' in het eerste vers horen als 'Gezalfde' en niet alleen als de 'achternaam' van Jezus, dan is de band met David daardoor ook gelegd: ook hij was een koninklijke gezalfde van God, die Gods werk op aarde deed (of tenminste: zou moeten doen); een nieuwe 'gezalfde' (Hebreeuws: *Masjiach*, Grieks: *Christos*) werd verwacht als bevrijder van het volk Israël; christenen herkenden deze persoon in Jezus. De andere persoon die

helemaal aan het begin van de stamboom genoemd wordt, Abraham, heeft in het Joodse denken van de eerste eeuw een andere betekenis. Hij wordt gezien als iemand van universele betekenis (vgl. de belofte in Genesis 15). Hij wordt geassocieerd met de vereniging van Israël met andere volkeren, meestal doordat die volken zich bij Israël aansluiten of zich aan Israël onderwerpen. Iemand die met nadruk wordt gepresenteerd als afstammeling van Abraham moet wel iets met deze universele dimensie van Israël te maken hebben.²

Als het om de vrouwen gaat, ligt er in de oudere literatuur vooral nadruk op hun relatieve zondigheid en de vergeving die in Jezus komt. In nieuwere exegetische discussies krijgen ze vaak twee functies toegeschreven.³ Om te beginnen zouden ze in een zelfde soort richting kunnen wijzen als Abraham: Rachab, Ruth en 'die van Uria' – dat wil zeggen: Batseba – zijn buitenlandse vrouwen. Ze zouden de universele dimensie van het volk Israël, gegeven met de afstamming van Abraham, al kunnen belichamen. Tegelijkertijd zouden ze ook vooruit kunnen wijzen naar wat Jezus zal betekenen tijdens zijn leven op aarde en daarna, gezien het universalistische slot van het Matteüs-evangelie: 'Ga (...) en maak alle volken tot mijn leerlingen' (Matteüs 28:19). Het verruimen van de grenzen van het godsvolk lijkt echter niet de enige functie van de vrouwen te zijn. Opvallend vaak komt in het levensverhaal van deze vrouwen een onverwachte zwangerschap voor: Tamar is zwanger van haar schoonvader Juda (Genesis 38), Batseba van David (2 Samuel 11-12). En ook Ruth en Rachab kunnen met minder reguliere relaties geassocieerd worden (Ruth lijkt Boaz te verleiden in Ruth 3 en Rachab is een prostituee, zie Jozua 2 en 6). Op deze manier hebben deze vrouwen een voorbereidende rol op wat er onmiddellijk na zal volgen: het verhoudingsgewijs bijzonder korte verhaal van Jezus' geboorte zelf. Een onverwachte en moeilijk uit te leggen zwangerschap: dat soort zwangerschappen komen blijkbaar in de beste families voor; de stamboom bereidt zo dus de relatieperikelen tussen Jozef en Maria voor en geeft nu al aan dat die niet *per se* een probleem hoeven te zijn.

Met deze twee schetsen van exegetische lijnen rondom de vrouwen en twee mannen is er al veel gezegd, maar volgens mij nog niet alles. Ook David en Abraham hebben ieder een bijzondere verhouding tot het verwekken dan wel verkrijgen van nageslacht, die op gespannen voet staat met de 'natuurlijke gang der dingen' zoals je die van een stamvader en een ideaaltypische koning mag verwachten. Beide hebben immers te maken met bijzonder nageslacht: David met de kinderen van Batseba, van wie Salomo hem zal opvolgen, en Abraham met Isaak.

Abraham en David

De grondcadans van de stamboom in Matteüs 1 is 'die verwekte die'. Daarbij gaat het steeds primair om mannen: de vader verwekt de zoon.

Een motief uit de Schriften van Israël speelt een belangrijke rol: het krijgen van een zoon betekent het krijgen van toekomst. Als de vorst of de leidsman van het volk een zoon krijgt, dan betekent dat ook toekomst voor het hele volk. Dat geldt dan ook voor de geboorte van Jezus, zoals uit zijn naamgeving zal blijken. Dat mag patriarchaal overkomen, maar: de ‘mannelijke potentie’ die nodig is om dit voor elkaar te krijgen wordt ook voortdurend ondergraven. Abraham, David en Jozef zitten wat dat betreft in exact hetzelfde schuitje. Dit zal hieronder nader uitgewerkt worden, met aandacht voor constructies van mannelijkheid, dus voor vragen als: hoe komen mannen voor in een tekst, welke eigenschappen worden als ‘mannelijk’ beschreven, en vooral, wat werd in de omringende cultuur als ‘mannelijk’ beschouwd en hoe verhouden karakters in de tekst zich daartoe?⁴

In het geval van Abraham is Genesis 18 de centrale tekst. In de voorafgaande hoofdstukken worden verschillende pogingen beschreven om voor Abraham tot nageslacht te komen. In Genesis 18 wordt nog eens nadrukkelijk uitgewerkt dat Abraham en Sara geen enkele redelijke hoop meer hebben op ‘natuurlijk’ nageslacht. Abraham is hiervoor te oud, net als zijn vrouw. Bij Sara wordt dat beschreven met de uitdrukking dat het ‘haar niet meer naar de wijze der vrouwen’ ging (vers 11), waarbij Sara zelf commentaar levert in vers 12: ‘Zal ik nog liefde genieten, nu ik oud

Opvallend vaak komt bij de genoemde vrouwen een onverwachte zwangerschap voor.

ben, en ook mijn HEER al oud is?’ (WV 1995). Het woord dat Sara voor zichzelf gebruikt suggereert iets van ‘uitgeput’ zijn, wat het weinig voor de hand laat liggen dat ze nog seksueel genot zal kennen (de connotatie van *èdnah*) terwijl de ouderdom van Abraham hier suggereert dat zijn libido en potentie over hun hoogtepunt heen zijn. Wellicht is het woord ‘*adon*’ dat Sara gebruikt en dat ook voor de HEER gebruikt kan worden hier een intentionele keuze die de vraag oproept welke HEER nu precies voor zwangerschappen verantwoordelijk is (vgl. ook Genesis 16:2). Er komt wel een kind, wiens naam, Isaak, aanspeelt op het lachen van zijn moeder (Genesis 18:12) die het scenario dat de HEER schetst niet erg serieus kan nemen – dat is tenminste één betekenislaag. Het gevolg is enerzijds dat Abrahams lijn toekomst heeft, anderzijds dat Abrahams ‘macht’ in dezen sterk gerelativeerd wordt door Gods ingrijpen, ook wanneer de precieze oorzaak van Sara’s zwangerschap in het midden gelaten wordt.

Bij David is iets soortgelijks aan de hand, hoewel het vanuit een andere richting aangevlogen wordt. In zijn affaire met Batseba lijkt hij de potente man bij uitstek: hij heeft niet alleen de potentie om Batseba tot de zijne en zwanger te maken, maar ook de macht om vervolgens Uria uit de weg te laten ruimen. Alleen: het kind dat David zo op eigen houtje verwekt, sterft door Gods toedoen. Pas nadat David tot inkeer is gekomen en boete heeft gedaan, kan het opnieuw tot een zwangerschap komen. Hieruit wordt Salomo geboren die ook nog een tweede naam draagt: Jedidja, 'Lieveling van de HEER' (vgl. 2 Samuel 12:24-25, NBV). De 'potentie' die David als man in huis leek te hebben wordt zodoende enorm gerelativeerd: hij mag dan wel in staat zijn zich vrouwen toe te eigenen en mannen te doden, over zijn eigen nageslacht heeft hij het niet voor het zeggen.

De twee belangrijkste, want apart genoemde, stamvaders van Jezus in de genealogie bereiden de geboorte van Jezus dus voor op een manier die de mannelijke inbreng sterk relativeert. Het handelen van God en de menselijke (mannelijke!) afhankelijkheid daarvan wordt op de voorgrond geplaatst. Jozef past goed in dit kader, ook in zijn geval is hij het niet zelf die verantwoordelijk is voor Maria's zwangerschap die de toekomst van Israël inhoudt, maar het is de HEER die nieuw leven schenkt, hoe onverwacht ook.

De 'potentie' van David wordt enorm gerelativeerd.

Een dubbele bodem?

Op deze manier gelezen, uitgaande van de gedachte dat de genealogie van Jezus andere teksten oproept en activeert, heeft het noemen van Abraham en David als voorvaders van Jezus ten minste twee functies: enerzijds wordt Jezus verbonden met de beloftes die aan Israël zijn gedaan, anderzijds wordt zijn verwekking geplaatst in het kader van de geboorte van de kinderen van Abraham en David, waarin de menselijke, vooral mannelijke afhankelijkheid van God scherp doorklinkt. In de context van de eerste eeuw verhield zich dat kritisch ten opzichte van neigingen om sterke controle uit te oefenen op de oorsprong van een zwangerschap en om het belang te onderstrepen van mannelijke potentie in dezen. Dat had tenminste twee kanten. Ten eerste, omdat zeker was wie de moeder was van een kind, maar onzeker wie de vader was, werd vrouwelijke seksualiteit sterk gereguleerd. Geen grotere schande voor een vader dan onzekerheid over het vaderschap van een kind. Ten tweede werd onvruchtbaarheid in de regel aan de vrouw geweten, niet aan de man. Wie er ook maar onvruchtbaar was — man, vrouw, of allebei —, de verantwoordelijkheid werd bij de vrouw gelegd, met negatieve gevolgen.

Ook nu, in de context van de eenentwintigste eeuw, kan deze tekst zich kritisch verhouden ten opzichte van maatschappelijke tendensen. Dit kan gelden voor verhoudingen tussen mannen en vrouwen, maar het gaat verder: de tekst ondermijnt de menselijke 'potentie' om zijn eigen toekomst te regelen. ■

PROF. DR. P.B. SMIT is verbonden aan de Vrije Universiteit als hoogleraar Contextuele Bijbelinterpretatie en aan de Universiteit Utrecht als hoogleraar oude katholieke kerkstructuren vanwege het Oud-Katholiek Seminarie.

NOTEN

¹ Vgl. Peter-Ben Smit, 'Something about Mary? Remarks about the Five Women in the Matthean Genealogy' in: *New Testament Studies* 56 (2010), 191-207; Jeremy Punt, 'Politics of genealogies in the New Testament' in: *Neotestamentica* 47 (2013), p. 373-398; E. Anne Clements, *Mothers on the Margin?: The Significance of the Women in Matthew's Genealogy*, Cambridge 2014.

² Vgl. voor deze interpretatie (die door deze bijdrage niet tegengesproken, maar wel aangevuld wordt): Matthias Konradt, *Israel, Church, and the Gentiles in the Gospel of Matthew*, Waco 2014.

³ Voor dit overzicht, zie: Clements, *Mothers*.

⁴ Zie voor een overzicht en een inleiding: Peter-Ben Smit, 'Masculinity and the Bible – Survey, Models, and Perspectives' in: *Brill Research Perspectives in Biblical Studies*, Leiden 2017.

Bijbel Dichtbij

Een bijbel voor het dagelijks leven

Bij het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) en de Evangelische Omroep (EO) verscheen onlangs *Bijbel Dichtbij*. In deze *Bijbel in Gewone Taal* staan duizenden toelichtingen en toepassingen die lezers helpen om dagelijks met de Bijbel te leven.

Uit het NBG-onderzoek naar het bijbelgebruik in Nederland blijkt, dat veel bijbellezers behoefte hebben aan ondersteuning waarmee ze de Bijbel beter kunnen begrijpen en toepassen. Daarom geeft *Bijbel Dichtbij* in eenvoudige taal achtergrondinformatie en toepassingsmogelijkheden bij de bijbeltekst. In Marcus 4 bijvoorbeeld vertelt Jezus het verhaal over het zaad en vergelijkt hij sommige mensen met zaad dat tussen het onkruid valt. Daarbij geven we stof tot nadenken mee: 'Net als onkruid je tuin kan overwoekeren, kunnen zorgen over de dagelijkse dingen je leven gaan beheersen. Volgens Jezus ben je dan net als een plant die verstikt wordt'. En als toepassingsmogelijkheid volgt de vraag: 'Over welke dagelijkse dingen maak jij je zorgen?' Zo kunnen lezers meer in hun bijbel ontdekken en de relevantie voor hun dagelijks leven ervaren.

Samenwerking

Bijbel Dichtbij kwam tot stand in samenwerking tussen het Nederlands Bijbelgenootschap en de Evangelische Omroep. De doelstellingen van beide organisaties komen in deze uitgave bij elkaar: de Bijbel dicht bij mensen brengen (NBG) en het verlangen om verhalen te vertellen over geloven en het volgen van Jezus (EO). Aan deze bijbel hebben bijbelwetenschappers, theologen en voorgangers uit verschillende kerken meegewerkt.

Inhoud en verkrijgbaarheid

Bijbel Dichtbij bevat thematische inleidingen bij elk bijbelboek, kaderteksten met achtergrondinformatie en toepassingsteksten in de vorm van een gedachte of een vraag. Verder staan er landkaarten en themapagina's in en doorverwijzingen tussen onderling gerelateerde bijbelteksten. *Bijbel Dichtbij* is verschenen bij uitgeverij Royal Jongbloed, kost € 45,- en is verkrijgbaar bij de boekhandel. Zie voor meer informatie bijbeldichtbij.nl.

Bijbel Basics

Een nieuwe kindernevendienstmethode

Het Nederlands Bijbelgenootschap heeft een kindernevendienstmethode ontwikkeld onder de naam *Bijbel Basics*. Kinderen krijgen met deze methode een brede basiskennis van de bijbelverhalen.

Bijbel Basics is bestemd voor de kinderactiviteit tijdens de kerkdienst. NBG-directeur Rieuwerd Buitenwerf: ‘Vanuit kerken kregen we regelmatig de vraag om kindermateriaal te ontwikkelen waarbij de Bijbel centraal staat. Dat hebben we opgepakt. *Bijbel Basics* laat kinderen van vier tot en met twaalf jaar kennismaken met 200 essentiële bijbelverhalen. Eerst worden die verhalen hun verteld, als ze wat ouder zijn gaan ze de verhalen ook zelf lezen.’

Bijbel en kind centraal

Bijbel Basics stelt de Bijbel én het kind centraal. De methode reikt een breed scala van bijbelverhalen aan; ook minder bekende gedeelten komen aan bod, zoals teksten uit Spreuken en Openbaring. Dankzij actuele inzichten uit de kindertheologie, pedagogiek en didactiek is het materiaal bovendien kindgericht. *Bijbel Basics* is toegespitst op kinderen van diverse leeftijden en houdt rekening met verschillende leervoorkeuren. Bij elke les horen creatieve verwerkingsvormen, gespreksvragen en illustraties.

Pilot

Dertig kerken van verschillende signatuur – van evangelisch tot PKN en gereformeerd-vrijgemaakt – hebben afgelopen voorjaar meegedaan aan een pilot. Zij waarderen vooral dat het bijbelverhaal centraal staat, waardoor kinderen met de Bijbel zelf vertrouwd raken.

Gratis beschikbaar

Bijbel Basics wordt gratis beschikbaar gesteld via bijbelwebsite debijbel.nl. Vanaf Bijbelzondag, 29 oktober, is het materiaal voor Advent en Kerst beschikbaar. Voor meer informatie, een probeerpakket en aanmelding zie debijbel.nl/bijbelbasics.

Masterclasses rond de NBV revisie

In het voorjaar van 2018 hoopt het Nederlands Bijbelgenootschap opnieuw een serie masterclasses voor bijbelprofessionals te verzorgen. De revisie van de Nieuwe Bijbelvertaling zal daarbij centraal staan. Deelnemers krijgen inzicht in de uitgangspunten en de aanpak van de revisie en krijgen een inkijkje in het revisiewerk. Aan de hand van enkele geselecteerde passages wordt de vraag uitgediept hoe de revisie de teksten kan verbeteren.

De masterclasses worden gehouden op verschillende plaatsen in Nederland. Ze worden verzorgd door vertalers van het Nederlands Bijbelgenootschap die aan de revisie werken. De bijeenkomsten zijn speciaal bedoeld voor predikanten, theologen, voorgangers en anderen die professioneel met de Bijbel werken.

Het programma met data en locaties zal begin 2018 bekend worden gemaakt. Iedereen die daarvan graag op de hoogte gesteld wil worden, kan zich nu al aanmelden via: info@bijbelgenootschap.nl

MET ANDERE WOORDEN:

- biedt verdieping op het gebied van bijbelvertalen in relatie tot exegese en bijbelgebruik
- is bedoeld voor predikanten en voor iedereen die werkt met bijbelvertalingen
- is een wetenschappelijk verantwoord vakblad
- is toegankelijk geschreven voor een breed geïnteresseerd publiek
- wordt op aanvraag gratis toegezonden.

Uw vrijwillige bijdrage voor het maken van dit blad kunt u overmaken op IBAN NL74 SNSB 0266 3808 08 van het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem, onder vermelding van 'gift Met Andere Woorden'.

ARCHIEF EN WEBSITE

Eerdere nummers van *Met Andere Woorden* zijn digitaal te vinden op de website van het blad: www.bijbelgenootschap.nl/maw.

ADRESWIJZIGINGEN

Adreswijzigingen kunt u doorgeven door een e-mail te sturen naar het redactiesecretariaat: yzwart@bijbelgenootschap.nl.

VOORBEHOUD

De redactie wijst erop dat de mening die uit de artikelen spreekt niet overeen hoeft te komen met de mening van de redactie.

KOPIJADRES EN AUTEURSINSTRUCTIES

Artikelen voor *Met Andere Woorden* kunt u zenden aan het redactiesecretariaat, mw. Y. Zwart, tel. 023 - 514 61 51, e-mail: yzwart@bijbelgenootschap.nl of Postbus 620, 2003 RP Haarlem. De redactie behoudt zich het recht voor artikelen te weigeren of (na overleg met de auteur) te wijzigen of in te korten. Voor auteursinstructies zie de website www.bijbelgenootschap.nl/maw.

NBG EN VBG

Het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) en het Vlaams Bijbelgenootschap (VBG) brengen de Bijbel dichtbij, dankzij de steun van leden en donateurs. Dat doen we voor mensen van nu en voor volgende generaties, in Nederland, België en wereldwijd, met traditionele en moderne vormen. Het NBG en het VBG zijn er voor iedereen die de Bijbel relevant vindt in zijn of haar leven.

DONEER

U kunt ons werk steunen door lid te worden of door een gift te geven op IBAN NL74 SNSB 0266 3808 08 van het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem, onder vermelding van 'gift NBG'.

Meer informatie over onze activiteiten en over hoe u ons kunt steunen vindt u op: www.bijbelgenootschap.nl.

‘In jou zullen alle
volken op aarde
gezegend worden.’

GENESIS 12:3B

(revisie Nieuwe Bijbelvertaling)